

**FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO
V OLOMOUCI**

KATEDRA SLAVISTIKY

**STARÁ RUSKÁ LITERATURA V DĚJINÁCH ČESKÉHO PŘEKLADU
OLD RUSSIAN LITERATURE IN THE HISTORY OF CZECH
TRANSLATION**

(diplomová práce)

VYPRACOVALA: Bc. Michaela Svobodová

VEDOUCÍ PRÁCE: doc. Mgr. Jitka Komendová, Ph.D.

2020

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně a uvedla všechny použité prameny.

V Olomouci dne _____

podpis

Děkuji doc. Mgr. Jitce Komendové, Ph.D., za konzultace, rady a připomínky, které mi během psaní diplomové práce poskytla. Dále děkuji své rodině a přátelům za podporu, kterou mi poskytovali po celou dobu mého studia.

Obsah

Úvod.....	5
1. Vymezení pojmu stará ruská literatura.....	7
2. Dějiny překladu 19. století.....	8
2.1. Národní obrození	8
2.2. Překlady v období Bachova absolutismu	12
2.3. Překlady Karla Jaromíra Erbena.....	14
2.4. Změny na přelomu století	16
3. Dějiny překladu 20. století.....	18
3.1. Období první republiky	18
3.2. Překlady v době okupace.....	21
3.3. Doba poválečná	22
3.4. Překlady 50. a 60. let	23
3.5. Sedmdesátá léta	27
3.6. Osmdesátá léta	30
4. Porevoluční překlady a současnost.....	34
5. <i>Slovo o pluku Igorově</i> v českých překladech.....	39
5.1. Historie překladů <i>Slova</i> do češtiny	39
5.2. Popularita <i>Slova</i>	41
5.3. Problematika názvu	42
5.4. Specifika překladů 19. století	43
5.5. Překlady 20. a 21. století	48
5.6. „Temná místa“ v českých překladech	53
6. Soupis publikací.....	59
Závěr	62
Резюме.....	65
Seznam použité literatury	73

Úvod

V předkládané diplomové práci s názvem *Stará ruská literatura v dějinách českého překladu* se budu věnovat historii překladů staroruských literárních památek do českého jazyka. Konkrétně se zaměřím na časový úsek od národního obrození do současnosti. Toto téma jsem si zvolila především z toho důvodu, že do dnešních dnů nebyly české překlady staroruských literárních památek zmapovány a uspořádány do komplexního seznamu. Ten by mohl ulehčit práci budoucím čtenářům, badatelům nebo překladatelům.

V českém prostředí lze najít pouze přehled překladů ze slovanských literatur v rámci trojdílné publikace *Slavica v české řeči*. Tento přehled byl vypracován kolektivem pod vedením Jiřího Bečky a zahrnuje překlady nejen z ruského jazyka, ale také z jiných slovanských literatur do roku 1918. Dalším důvodem pro výběr tohoto tématu je skutečnost, že i když se situace v posledních letech nepatrně zlepšila, stále se staroruské literatuře nevěnuje v českém prostředí tolik pozornosti, kolik by si zasloužila. Přitom literatura tohoto období není důležitá pouze pro literární vědce, kteří v jejím jádru hledají kořeny ruské literatury 19. a 20. století. Navíc slouží jako cenný zdroj informací historikům.

Kromě zmapování dějin českých překladů staroruské literatury, a vytvoření přehledného soupisu, je mým dalším cílem zařadit tyto překlady nejen do kontextu doby, ve které vznikly, ale také do kontextu překladatelovy tvorby. Ze soupisu poté vyčteme, zda byla staroruská literatura u překladatelů po celé zkoumané období stejně populární, nebo jaká díla byla populárnější než ostatní.

Pro dosažení těchto cílů bude nezbytné nejprve dohledat všechny překlady staroruských literárních památek. Při jejich zařazení do kontextu doby vzniku a překladatelovy tvorby využiji předmluvy a doslovy, ve kterých se překladatelé a editoři snaží vydávanou publikaci čtenáři přiblížit, a také nás seznamují se svou motivací k překladu. Dále při své práci využiji literárněvědnou a historickou odbornou literaturu, české i ruské provenience, nejen v knižní, ale také v elektronické podobě.

Práci jsem se rozhodla rozdělit do šesti hlavních kapitol. Cílem první kapitoly bude čtenáři stručně představit pojem „stará ruská literatura“. Následující tři kapitoly se věnují samotné historii překladů – druhá kapitola se zabývá překlady 19. století, třetí kapitola zahrnuje překlady od počátku 20. století do revoluce roku 1989 a čtvrtá kapitola čtenáře

seznámí s překlady porevolučními. Pro lepší přehlednost a orientaci v textu budou tyto tři obsáhlé kapitoly rozděleny na podkapitoly zahrnující menší časové úseky. Poslední pátá kapitola je pak věnovaná do češtiny nejpřekládanější staroruské literární památce, kterou je *Slovo o pluku Igorově*. Toto dílo bylo prvním přeloženým dílem (1810) a v současnosti jde také o poslední do češtiny přeložené dílo staroruské literatury (2018). Tento první a poslední překlad dělí více než 200 let. V rámci této kapitoly si rozebereme problematický překlad názvu této památky, specifika překladů 19. a 20. století a také nastíníme problematiku překladů tzv. temných míst. Šestá kapitola bude obsahovat již výše zmíněný soupis překladů.

1. Vymezení pojmu stará ruská literatura

Cílem mé diplomové práce není podrobně rozebírat celé dějiny ruské literatury. Pro lepší pochopení tématu, kterému se předložená diplomová práce věnuje, bych chtěla pouze stručně objasnit, co se pod pojmem „stará ruská literatura“ skrývá.

Tisíciletou tradici ruského písemnictví lze rozdělit na dvě základní období, starou a novou ruskou literaturu. Pojem stará ruská literatura v sobě skrývá dlouhý časový úsek, jehož počátek je spojen s přijetím křesťanství. Křesťanství přineslo na Rus nejen novou víru, ale kompletně změnilo strukturu východoslovanské společnosti. Změny nastaly také v architektuře a co je hlavní, na území Rusi se dostal nový staroslověnský liturgický jazyk a písmo. Znalost jazyka umožnila pronikání nejen liturgických a biblických knih, ale také spisů různých žánrů. Vlastní písemnictví na Rusi začalo vznikat v 11. století. Nálezy napsů na novgorodských březových kůrách jsou důkazem, že gramotnost nebyla záležitostí jen duchovní elity, ale písmu se naučilo také městske obyvatelstvo a příslušníci vládnoucího rodu. Jako ve většině mladých křesťanských literatur byly také ve staroruské literatuře typickými žánry kázání a hagiografie. Postupem času se objevily další žánry, například pro ruský prostor typické letopisectví. Kromě toho se můžeme setkat s literaturou poučnou, právní, cestopisnou, duchovní poezií, vojenskou povídkou aj. (Téra 2015: 9-11)

Od počátku 13. až do konce 15. století prožívala Rus těžké období tatarské nadvlády. V následujícím 16. století docházelo ke sjednocování ruských území pod vládou Moskvy. Zatímco v Evropě se v literatuře i v ostatních oblastech života prosazují myšlenky renesance a humanismu, na Rusi přetrvává literatura typická pro období středověku. Změny s sebou přineslo až 17. století. Expanze Ruské říše a připojování nových oblastí na východě a také na západě nutně znamenalo střet odlišných kultur. Setkávání moskevských vzdělců se vzdělanci z nově připojených západoruských oblastí způsobilo narušení dosavadního monopolního postavení církve ve věci vzdělání a celkově přineslo změnu společenské struktury. Tyto změny pokračovaly za Petra I. Velikého, jehož vláda se nesla v duchu reform, modernizace a evropeizace. Se změnami 17. století skončilo také období staré ruské literatury, na které navázalo období nové ruské literatury. (Mathauserová 1988: 57)

2. Dějiny překladu 19. století

2.1. Národní obrození

Počátky překladu děl staré ruské literatury souvisí s formováním moderního českého národa v době národního obrození. Kořeny myšlenek o moderním národě sahají až do období německému romantismu. Pod jeho vlivem byla v polovině 18. století vymezena národní identita, jejímž základem byl společný jazyk, literatura, historie, folklór a umění. Německé pojetí národní identity se vymezovalo vůči pojetí francouzskému, které bylo založené na politickém a geografickém principu. V německém prostředí doposud velký a silný stát chyběl, proto zde nemohlo být aplikováno pojetí francouzské. Německý model vyhovoval také malým slovanským národům, které rovněž vlastní stát postrádaly. (Hojda et al. 2006: 9-11)

Na přelomu 18. a 19. století ovšem nebyl jazyk, literatura, historie, věda a umění těchto slovanských národů na takové úrovni jako v německém prostředí. Aby se vyhnuly myšlenkám o národní malosti a zaostalosti, začaly tyto národy hledat oporu ve větším celku, který by je velikostí území a historickými tradicemi vyzdvihl na úroveň velkých samostatných národů. Tak vznikla mezi slovanskými národy myšlenka panslavismu. *„Panslavismus je tedy soubor idejí hledajících, prosazujících a obhajujících kulturně civilizační, náboženskou a případně i politickou jednotu slovanských národů.“* (Hojda et al. 2006: 9) Hlavní oporu hledali panslavisté v Ruském impériu. Slovanskou jednotu ovšem nechápali jako prostředek pro rozbití Habsburské monarchie, ale jako možnost, s jejímž přispěním může každé slovanské etnikum získat svou národní identitu. Také vzkříšení českého jazyka a literatury by nebylo možné bez přispění jinonárodních kultur, zvláště slovanských. Kromě ruské to byly kultury jihoslovanské, ukrajinské a částečně i lužickosrbské. Poznávání těchto kultur probíhalo v zásadě ve dvou liniích. V rámci první linie bylo snahou seznámit české čtenáře s bohatou folklórní tvorbou. Obrozenci považovali lidovou slovesnost za velmi vážnou součást literatury, proto ji hojně sbírali a od 20. let 19. století také publikovali. Ke sběratelům patřil především F. L. Čelakovský, J. Jungmann, V. Hanka, K. J. Erben a další. Ke druhé linii patří překlady děl autorů tvořících v době klasicismu, a později autorů romantické poezie. Z ruské literatury byl velice populární A. S. Puškin. Kromě poezie se do českého prostředí dostává také ruská próza. (Bečka, Koutenská 2002: 9-14) Rusofilství, které bylo významně posílené za

napoleonských válek, bylo nepatrně narušeno v letech 1830-1831, kdy došlo k porážce polské revoluce. Ani tato událost ho však úplně neodstranila, ale dala vzniknout nové koncepci slovanství, tzv. austroslavismu. (Hojda et al. 2006: 12-13)

Jedním z prvních děl ruské literatury, které vzbudilo pozornost českých obrozenců a vědců, bylo *Slovo o pluku Igorově*. Tento staroruský epos byl objeven A. I. Musinem-Puškinem na konci 18. století v Jaroslavlí. Musin-Puškin nechal nejprve *Slovo o pluku Igorově* (dále jen *Slovo*) opsat pro carevnu Kateřinu II. Tiskem vyšlo poprvé roku 1800. Druhé vydání doplněné komentáři, výkladem a novoruským překladem A. S. Šiškova, vyšlo o pět let později. Už od počátku provázely objevení rukopisu spory o jeho pravosti. Jediný dochovaný exemplář byl navíc zničen při požáru Moskvy roku 1812. (Лихачев 1961: 113-115) Po letech bádání se v současnosti *Slovo* považuje za autentické dílo ruského středověku, jež má původ na konci 12. století. Nejasnosti vzbuzuje nejen původ, ale také jeho forma, neboť dílo je psané rytmizovanou prózou. (Bláhová et al. 2013: 32-33) Jak je patrné v dalších částech předkládané práce, můžeme se setkat s různými formami překladu *Slova*. Někteří překladatelé se *Slovo* pokusili přeložit veršem, jiní pro svůj překlad zvolili prozaickou podobu.

Jedním z prvních učenců v českém prostředí, který se začal o *Slovo* zajímat, byl Josef Dobrovský (1753-1829). Dobrovský je považován za zakladatele české slavistiky a propagátora slovanské sounáležitosti. S touto staroruskou literární památkou se pravděpodobně blíže seznámil při své cestě do Švédska a Ruska, kterou podnikl v letech 1792 až 1793. Cílem této cesty byl průzkum staročeských a staroslověnských památek. Poprvé se o *Slovu* zmiňuje v německy psaných časopisech *Slavín* a o několik let později také v prvním díle *Slovanky*. (Jungmann 1958: 595-596) V těchto časopisech Dobrovský věnuje pozornost všem slovanským národům. Kromě historie, literární vědy a jazykovědy zde publikuje také články národopisné a zprávy o současném stavu Slovanstva. Časopisy měly nejen sloužit rozvoji slavistiky, ale také šířit mezi čtenáři znalosti o Slovanech a probouzet v nich vědomí slovanské sounáležitosti. (Forst et al. 1985: 562-563)

O *Slovo* se Dobrovský, který byl v prvé řadě lingvista, zajímal spíše z lexikální než z obsahové a estetické stránky. Nejspíše z tohoto důvodu se do překladu sám nepustil. Někdy v letech 1808-1809 získal Dobrovský vydání *Slova* z roku 1805 a překladem pověřil své tři žáky a spolupracovníky – Čecha Josefa Jungmanna, Slováka Samuela Rožnaye a Němce Josefa Müllera. Dobrovský nezůstal jen u prvotního impulzu, ale na

překladech se také podílel. Jungmann a Müller v předmluvách ke svým překladům zmiňují poděkování Dobrovskému za rady a pomoc. Kromě toho se předpokládá, že by Jungmann bez Dobrovského pomoci nedokázal za tak krátkou dobu vytvořit překlad z jazyka, který téměř neovládal. (Francev 1932: 9-13)

Nejasnosti vznikly také ohledně roku vzniku Jungmannova překladu. Václav Hanka v předmluvě ke svému překladu z roku 1821 uvádí, že byl Jungmannův překlad hotov v roce 1808. Tento údaj patrně není správný, neboť se Jungmann v korespondenci z roku 1810 zmiňuje o překladu textu, který mu doručil Dobrovský. Jungmannův překlad vznikl tedy pravděpodobně roku 1810. Z Jungmannovy korespondence dále vyplývá, že měl v plánu svůj překlad zveřejnit v *Hlasateli českém*. (Jungmann 1958: 596) *Hlasatel český* byl první český beletristický a populárně naučný časopis, jehož vydavatelem byl Jan Nejedlý. K vydání Jungmannova překladu nedošlo, neboť vydávání časopisu bylo v roce 1808 po dvou letech existence přerušeno. (Forst et al. 1993: 190) Jungmannův překlad byl poprvé vydán až roku 1932.

Na rozdíl od Jungmannova českého překladu byla německá verze Josefa Müllera vydána už roku 1811. S informacemi týkajícími se překladu Samuela Rožnaye (1787-1815) je to komplikovanější. Dovídáme se o něm např. z předmluvy Václava Hanky. Podle dochovaných informací měla být Rožnayova verze veršovaná. Stejně jako Jungmannův překlad nebyl ani překlad Rožnaye vydán. Na rozdíl od Jungmannova překladu, který byl vydán později, se Rožnayova verze publikace nedočkala a do dnešních dnů se nedochovala. Lze předpokládat, že oba české překlady vznikly přibližně ve stejném období, protože Samuel Rožnay zemřel v roce 1815. (Francev 1932: 13)

Josef Jungmann (1773-1847) byl český jazykovědec, literární historik, básník, publicista a překladatel. Jeho překladová tvorba je bohatá, protože Jungmann ovládal několik jazyků. Jsou známy jeho překlady z angličtiny, němčiny, francouzštiny, řečtiny, latiny a slovanských jazyků (ruština, polština). (Forst et al. 1993: 580-582) V množství Jungmannových překladů ovšem tvoří překlady ze slovanských jazyků menšinu. Jde o díla menšího rozsahu, která mezi sebou nemají žádné smyslové pouto. Prvním dílem, které Jungmann přeložil z ruštiny, byla povídka N. I. Novikova *Příběh satirický*, jež vyšla v Nejedlého *Hlasateli českém* roku 1807. Druhým dílem byla báseň N. M. Karamzina, která vyšla ve *Slovesnosti* pod názvem *K**. Jde o Karamzinovo poslání příteli Alexandru Alexandroviči Pleščejevovi. Důvodem malého množství Jungmannových překladů

ze slovanských jazyků mohou být skromné informace o slovanských literaturách v době, kdy se nejvíce překládání věnoval. Dále také nedostatečná přístupnost předloh nebo nepříznivá politická situace. (Jungmann 1958: 580, 592, 607)

Prvním publikovaným překladem *Slova* byla verze Václava Hanky z roku 1821. Hankova publikace obsahuje kromě českého překladu také německou verzi. Václav Hanka (1791-1861) byl básník, překladatel, jazykovědec, literární historik a editor. Kromě staré ruské literatury se zajímal také o starou literaturu českou. Je autorem mnoha edicí a bibliografií. V současnosti je jeho jméno spojováno především s falzifikací *Rukopisu královédvorského*, jehož objevením roku 1817 si získal proslulost po slovanském světě. Pravděpodobně provedl i staročeskou textaci u *Rukopisu zelenohorského*. Ve srovnání s Jungmannem je množství přeložených děl ze slovanských jazyků u Hanky daleko větší. Svými současníky byl Hanka považován za hlavu české slavistiky, jelikož měl z českých učenců nejrozsáhlejší osobní a písemné styky se slovanským zahraničím. Byl členem několika vědeckých institucí, a za svou práci obdržel několik ruských a jiných řádů a vyznamenání. Z ruské literatury si Hanka pro překlad vybíral poezii i prózu (P. A. Vjazemskij, F. V. Bulgarin, N. Ivanišev, N. M. Karamzin, V. A. Žukovskij atd.). Z výše uvedených skutečností je pochopitelné, že *Slovo* Hanku zaujalo. Stejně jako Jungmann byl žákem Dobrovského (od roku 1813 se účastnil jeho soukromých slavistických přednášek), navíc se zajímal o starou českou literaturu. (Forst et al. 1993: 57-59)

Vladimir Andrejevič Francev v předmluvě k edici Jungmannova překladu z roku 1932 přichází s názorem, že Hanka v průběhu práce na překladu *Slova* použil Jungmannův rukopis. Své tvrzení dokládá na úpravách textu, které provedl Josef Jungmann. Shodné úpravy se vyskytují také v Hankově verzi. Dle jeho názoru je Jungmannův překlad o mnoho zdařilejší, neboť Hanka mnoho slov a frází vůbec nepřekládá, ale jen opisuje ruská slova českým pravopisem bez výkladů a bez vysvětlení. (Francev 1932: 14, 18) S názory Franceva souhlasí i Orest Zilynskij, slovenský literární historik a kritik, ukrajinského původu. Zilynskij se pustil do srovnání obou překladů. Podle něj začal Hanka překládat samostatně, později začal čerpat z Jungmannova rukopisu, v němž prováděl četné opravy. Výsledkem těchto oprav je těžkopádný, nepoetický překlad. Oproti tomu Jungmann dokázal ve svém překladu spojit dvě zdánlivě protichůdné tendence, úsilí zachovat co nejvíce z autentického rázu památky a snahu vytvořit po estetické stránce text co nejúčinnější. (Jungmann 1958: 598-602)

Někteří vědci, mezi nimi např. rusistka a literární vědkyně Danuše Kšicová, hledají souvislost mezi *Slovem o pluku Igorově* a *Rukopisy královédvorským a zelenohorským* (dále je *Rukopisy*). Tyto dva padělky, které měly být důkazem vyspělosti staré české literatury, byly objeveny v letech 1817 až 1818. Stejně jako u *Slova* se také u *Rukopisů* vedly dlouhé spory o jejich pravosti. Jejich autorství je připisováno Václavu Hankovi a Josefu Lindovi. Nevylučuje se ovšem ani spoluúčast ostatních žáků Dobrovského, Josefa Jungmanna nevyjímaje. (Kšicová 1995: 19) Ani po několika desetiletích bádání nemůžeme toto tvrzení s určitostí potvrdit, ale ani zavrhnout. Hanka se při tvorbě těchto falz mohl touto staroruskou památkou inspirovat.

Další osobností spojenou s obdobím národního obrození a s rozvojem slavistiky je František Ladislav Čelakovský (1799-1852). Básník, překladatel, autor literárních kritik a satir, bohemista a slavista, je v současnosti známý především díky sběru českých a slovanských folklórních písní, přísloví a ruských bylin. (Forst et al. 1985: 424) Kromě toho také hojně překládal z ruštiny (N. M. Karamzin, I. A. Krylov, A. S. Puškin atd.). (Bečka, Koutenská 2002: 144) F. L. Čelakovského ve své práci zmiňují především kvůli nálezům výpisků obsahujících výklady jednotlivých slov a frází, pocházejících patrně z literatury týkající se *Slova*. Tyto výpisky jsou důkazem, že také Čelakovský se o toto dílo zajímal. O vlastní verzi překladu se však nepokusil. (Francev 1932: 6)

Slibný rozvoj české literatury a překládání děl jiných slovanských národů bylo zastaveno rokem 1848. Po porážce revoluce začíná období tzv. Bachova absolutismu, ve kterém se literatura ocitá pod kontrolou cenzury. (Bečka, Koutenská 2002: 10)

2.2. Překlady v období Bachova absolutismu

Po porážce revoluce se ztělesněním rakouské vnitřní politiky stal Alexandr Bach, vídeňský advokát, který se aktivně podílel na převedení vlády do zákonných mezí. V literatuře se v souvislosti s tímto obdobím můžeme setkat také s názvem neoabsolutismus. České národní hnutí bylo v tomto období zatlačeno zpět. Výuka češtiny ve škole byla redukována, takřka úplně byl potlačen český veřejný život. Vědecké instituce byly dány pod policejní dozor. (Bělina et al. 1992: 96) Umlčovány jsou projevy veřejné, tiskové i řečnické. Každý literát nebo vědecký pracovník, který se zajímal o ruskou kulturu, nebo vedl s Rusy písemný styk, byl podezřelý jako případný velezrádce. Nepříznivá politická situace nebyla ovšem jedinou překážkou. Další těžkostí byla neznalost jazyka.

Počet kulturních pracovníků nebo vědců schopných překládat díla z jiných slovanských jazyků byl omezený. Situace byla lepší s jazyky používajícími latinku, azbuka dělala stále mnohým potíže. Omezené byly také možnosti publikovat v českém tisku, jenž byl tehdy v zárodku. (Bečka, Koutenská 2002: 10)

Jedním z důvodů nedostatku kvalifikovaných pracovníků byla také generační obměna, k níž v tomto období došlo. S nástupem padesátých let se chýlila ke konci éra žáků Dobrovského. Roku 1847 zemřel Josef Jungmann, o pět let později ho následoval František Ladislav Čelakovský. Václav Hanka, jenž se v roce 1848 podílel na přípravách Slovanského sjezdu v Praze, přednášel na pražské univerzitě nejprve staroslověnštinu, později také ruskou, polskou, českou literaturu a jazyk. Zemřel roku 1861.

I přes tyto okolnosti se z ruštiny a ostatních slovanských jazyků překládat nepřestalo. Z publikace *Slavica v české řeči* můžeme vyčíst, že pouze v roce 1850 bylo přeloženo méně děl než v letech předešlých a pozdějších. (Bečka, Koutenská 2002: 141-142)

Také v tomto období byl patrný zájem o díla staré ruské literatury. Roku 1858 vyšel pod názvem *Slovo o polku Igorevě* nový český překlad *Slova*, jehož autorem byl Martin Hattala (1821-1903). Během svého života se Hattala zabýval spíše jazykovědou. Jeho mluvnice byly velkým přínosem pro kodifikaci spisovné slovenštiny. Na poli české jazykovědy se jeho zásluhy soustředí především v oblasti syntaxe. Z literatury ho nejvíce zajímala oblast staré české literatury. Roku 1861 byl jmenován řádným profesorem slovanské filologie na pražské univerzitě. (Černý, Holeš 2008: 2003-2004) Celý život byl obráncem *Rukopisů*. Jeho boj za jejich obranu započal na konci 50. let. V letech 1858 až 1860 bylo uveřejněno několik jeho obranných statí. (Dobiáš 2014: 432-439) Dá se předpokládat, že s obrannou *Rukopisů* souvisí také vydání překladu *Slova*. Stejně jako u *Rukopisů*, také ohledně *Slova* se vedly dlouhé polemiky týkající se jeho pravosti.

Nepříznivou situaci pro vydávání překladů ze slovanských jazyků v 50. letech vystihují slova Martina Hattaly: „*Že sem Slova rozsáhleji nevyložil, tím jsou vlastně nepříznivé takým předsevzetím poměry naše literarné vinny. Ct. Nakladatel můj, maje je na zřeteli, i ku přítomnému vydání jen ztěžka se odvážil, ačkoli sem za ně žádné odměny nežádal.*“ (Hattala 1858: 8)

Konec Bachova absolutismu přichází roku 1859, kdy byl Alexandr Bach ze své funkce odvolán.

2.3. Překlady Karla Jaromíra Erbena

Po změně politické situace nastalo uvolnění poměrů, které bylo impulzem nejen pro obnovení rozvoje české literatury, ale také pro tvorbu nových překladů. Překlady staroruské literatury jsou v 60. letech spojeny se jménem Karla Jaromíra Erbena (1811-1870). V současnosti je Erben známý především jako básník, prozaik, sběratel a vydavatel českých národních písní. Kromě toho byl také historik, jazykovědec a folklorista. V 60. letech měl možnost se stýkat s ruskými a polskými učiteli, kteří zavítali do Prahy. Z ruských učenců to byli např. P. A. Lavrovskij, P. P. Dubrovskij, A. A. Potěbna. V tomto období byl považován za předního představitele evropské slavistiky. (Forst et al. 1985: 667-668)

Kromě Ruské říše mělo z ostatních slovanských národů vliv na formování české kultury a literatury také Polsko. Zájem o polskou literaturu a kulturu nepatrně zesílil po polském povstání v roce 1863. Aby si Rusko pojistilo dominanci v kulturní oblasti mezi slovanskými národy, pozvalo do Moskvy v roce 1867 všechny představitele slovanských národů na Všeruskou národopisnou výstavu. Cílem ruských představitelů bylo demonstrovat ruský panslavismus a roli Ruska jako jediné velmoci pomáhající utlačovaným slovanským národům. Češi vyznávající slovanskou ideu jako protiváhu rakouské moci pozvání rádi přijali. (Bečka, Koutenská 2002: 13) Na výstavu se podařilo shromáždit velmi kvalitní a objemné exponáty z různých částí Ruska a v malé míře také z ostatních slovanských zemí. Oprávněně se o této výstavě hovoří jako o důležité události v dějinách ruské etnografie. Z českých učenců se zakoupit a zaslat větší množství exponátů odhodlal pouze K. J. Erben. (Urban 1977: 239) Výstavu se také osobně zúčastnil. I přes uvolnění poměrů ve společnosti, byl po svém návratu z „moskevské pouti“ dán pod policejní dohled. (Forst et al. 1985: 668) Se Všeruskou národopisnou výstavou také souvisí Erbenův překlad ruského letopisu *Pověst' vremennych let*.

Pověst' vremennych let je nejstarší ruský letopis. Jeho vznik je spojován s Kyjevskopečerským klášterem, který je považován za centrum ruské letopisné tradice. Vznik tohoto díla pojednávajícího o počátcích Kyjeva a prvních ruských knížatech je datován na počátek 12. století. Autorství je přičítáno mnichu Nestorovi, s jehož jménem je spojováno autorství legend *Život Borise a Gleba* a *Život Feodosije Pečerského*. Originál letopisu ze 12. století se nedochoval a dílo je známo pouze z pozdějších letopisných svodů, zejména z *Lavrentijova letopisu*, známého z opisů ze 14. a 15. století a *Ipat'jevského*

letopisu, jehož opisy jsou dochovány z 15. století a století následujících. Ohledně Nestorova autorství byly vedeny dlouhé diskuze. Sama nejstarší část, za jejíhož autora je považován, je stylově nejednotná a vykazuje několik vrstev. I přes tyto okolnosti je *Pověst vremenných let* jednou z nejdůležitějších památek staroruské literatury. (Bláhová et al. 2013: 117-118)

I přestože si byl Erben vědom toho, že Nestorovo autorství není jisté, zvolil pro svůj překlad název *Nestorův letopis ruský*. „*Hledíme-li k věci samé, má dle zdání našeho spor o jméno letopiscovo méně důležitosti do sebe; neb kdyby se i dokázalo, což sotva kdy komu se podaří, že Nestor toho letopisu nese-psal, nébrž někdo jiný, nepozbylo by, ani nezískalo by to dílo, které nižádným způsobem později složeno nebylo nežli na počátku XII. věku, ničehož ve své hodnověrnosti ani vážnosti, a spisovatel jeho, jmenuj se jakkoli, má vždy zásluhu nesmrtelnou, že nám o dějinách Slovanstva vůbec i jiných severních národů evropských z časů nejdávnějších až do XII věku zachoval zprávy mnohé, ježto by jinak bývaly ztraceny.*“ (Erben 1867: 8) Z tohoto úryvku Erbenovy předmluvy je patrné, že pro něj není důležité, kdo je autorem této staroruské památky, neboť autorství nemá na kvalitu a krásu tohoto díla vliv.

Jak jsem se již zmínila, Erbenův *Nestorův letopis ruský* byl vydán roku 1867 v souvislosti s konáním Všeruské národopisné výstavy v Moskvě. Autor překlad věnoval „*careviči Vladimíru Alexandroviči, čestnému presidentu národopisné výstavy v Moskvě*“. Erben v předmluvě shrnuje dosavadní překlady do němčiny a polštiny, ovšem žádný z těchto překladů nepovažuje za dostačující. Z tohoto důvodu se roku 1862 rozhodl splnit si své dávné přání a vytvořit první český překlad této staroruské literární památky. Ten měl být součástí oslav tisíciletého trvání Ruské říše. (Erben 1867: 16-17)

Na překladu pracoval Erben pět let. Hlavním důvodem, proč si vybral pro překlad právě toto dílo bylo – dle jeho slov – nedostačující povědomí nejen laické veřejnosti, ale také odborných kruhů o tomto významném díle praotce ruského a slovanského dějepisu. Dalším důvodem jsou nekvalitní již existující polské a německé překlady, těžko přístupné originály a neznalost jazyka Nestorova období. Pro svůj překlad si Erben vybral vydání Komise archeografické vycházející z *Lavrentijova letopisu*, který je nejlépe zachován. Erben přiznává, že si při svém překladu nebyl jistý všemi pasážemi a porovnával svůj překlad s polským překladem od Mikloše. Při práci se u autora projevila také jeho profese historika. Aby mohl být překlad využíván jako historický pramen, uvedl v poznámkách

jména také ve staroruském originále. Překlad *Povesti vremennych let* doplnil Erben překladem *Poučení Vladimíra Monomacha*, které se také dochovalo jako součást *Lavrentijova letopisu*. (Erben 1867: 5-18)

Pro další překlad si Erben ze staroruské literatury vybral *Slovo o pluku Igorově*. Tato nová verze vyšla pod názvem *Dvě zpěvy staroruských totiž: O výpravě Igorově a Zádonština* roku 1869. Jak je již z názvu patrné, k překladu *Slova* připojil Erben první český překlad *Zádonštiny*.

Zádonština je epická skladba přibližně o dvě století mladší než *Slovo*. Její objevení bylo jedním z hlavních důkazů, že *Slovo* je autentická starobylá památka ruské slovesnosti. Souvislost mezi těmito dvěma skladbami je patrná v kompozici, volbě motivů a terminologii. (Bláhová et al. 2013: 35) Z výše uvedeného je logické, že se Erben rozhodl spojit překlady těchto dvou děl do jedné publikace.

Erben si byl vědom skutečnosti, že *Slovo* bylo již do češtiny přeloženo několikrát. S verzemi svých předchůdců ovšem v mnoha bodech nesouhlasil, proto se rozhodl vytvořit vlastní verzi překladu. (Erben 1869: 8) Texty obou staroruských památek jsou v knize uvedeny také ve staroruském originále. Erben do publikace dále zakomponoval překlad historické zprávy z *Ipat'jevského rukopisu* pojednávající o Igorově výpravě. Jelikož se o Kulikovské bitvě nezachovalo v letopisech mnoho informací, doplnil Erben publikaci překladem národní pověsti ruské nesoucí název *Pověst' o porážce Mamajově*. Ke všem textům jsou připojeny obsáhlé poznámky a vysvětlivky vlastních jmen.

2.4. Změny na přelomu století

S Erbenovou smrtí roku 1870 skončilo období překladatelů spojených s dobou národního obrození (F. L. Čelakovský, K. J. Erben, V. Hanka, J. Jungmann). Po pádu absolutismu roku 1859 došlo k obnovení kulturního života. S tím souvisí také rozvoj časopisů a nakladatelská politika, s níž je neodmyslitelně spjat rozvoj české literatury a vydávání překladů z cizích jazyků. (Bečka, Koutenská 2002: 11)

Ruská literatura v 19. a na počátku 20. století zažila velký rozkvět. Romantickou puškinskou éru vystřídala epocha realismu, která ovládala ruskou literaturu od 40. let 19. století. Tito autoři začali pronikat také do podvědomí západního světa a ve velké míře se podíleli na renomé ruské literatury. Nezaostávali za nimi ani ruští autoři přelomu století se svými neoromantickými díly nebo avantgardními experimenty. Na rozdíl od počátku

19. století, kdy byla nabídka ruských děl k překladu omezená, si v jeho 2. pol. mohou překladatelé volit z velkého množství vynikajících autorů jako je např. A. S. Puškin, N. V. Gogol, I. S. Turgeněv, L. N. Tolstoj, F. M. Dostojevský. (Bečka, Ulbrecht 2012: 18-30)

Se zvyšující se oblibou ruské literatury a se vzrůstajícím počtem překladů docházelo také k jejich diverzifikaci. V rychlém sledu byla vydávána díla populárních autorů. Často se jednalo o překlady zprostředkované přes třetí jazyk, nebo vytvořené v rychlosti. Většina těchto překladů rychle zastarávala a byla nahrazována překlady novými. Do tohoto množství přeložených děl se snaží vnést řád překladatelské domy, které zakládaly tematické řady, v jejichž rámci byla ruská literatura vydávána. Nejvýznamnější byla Ottova Ruská knihovna, založená roku 1889. V rámci této edice byla souborně vydávána beletristická díla předních ruských klasiků, od roku 1918 také díla autorů soudobých. Vydávání děl v rámci Ottovy Ruské knihovny bylo ukončeno roku 1930. (Bečka, Ulbrecht 2012: 30-31)

V 19. století prošla proměnou nejen česká společnost, ale celkově společnost evropská. S technickým pokrokem se objevil fenomén volného času. Rozšiřující se gramotnost a stoupající popularita obrozeného českého jazyka měla za následek šíření zájmu o českou literaturu i o četbu všeobecně. Ve 2. polovině 19. století přestala být četba doménou pouze učenců, církevních osob a šlechty, ale dostala se i do středních vrstev. Číst začínají také ženy. Čtenáři si vybírají knihy bez „postranního motivu“ (náboženské povinnosti, studium, snaha získat informaci), ale jen pro své potěšení, pro radost z četby. (Lenderová et al. 2009: 328-333)

Na úpadku zájmu o díla staré ruské literatury se dle mého názoru podílelo několik faktorů. Hlavním z nich je rozkvět ruské literatury v průběhu 19. století. Nabídka děl vhodných k překladu na počátku tohoto století se nemohla rovnat nabídce na jeho konci. Dalším faktorem je proměna společnosti. Překladatelé a nakladatelé reagovali na poptávku zvyšujícího se počtu čtenářů a také čtenářek, kteří si volili četbu jako příjemný způsob strávení volného času. Z tohoto důvodu byla překládána především populární díla autorů 19. a počátku 20. století.

3. Dějiny překladu 20. století

3.1. Období první republiky

Konec první světové války s sebou přinesl významné politické změny po celém světě. Roku 1918 se rozpadla Habsburská monarchie a vznikly nástupnické státy – mezi nimi také samostatné Československo. Nový systém s sebou přinesl nejen záruky demokratických svobod, ale také rozsáhlé změny v oblasti politické a hospodářské, národnostní, sociální, náboženské a kulturní. Říjnová revoluce v Rusku roku 1917 svrhla carský režim a nastolila vládu bolševiků. S těmito politickými změnami došlo také k posunu chápání slavistiky. Na počátku 19. století byla slavistika našimi obrozenci chápána především jako filologie (tj. bádání o jazyku a literatuře), v širším chápání se vědci zabývali také historií, etnografií a folkloristikou. Po roce 1918 se s rostoucí úlohou sovětského Ruska mění také úloha slavistiky. Slavisté se už nezajímají pouze o jazyk a literaturu, ale také o ekonomiku a politiku. Nejen českou slavistiku tohoto období obohatila ruská inteligence, která v proudech mířila ze sovětského Ruska do zahraničí. (Zelenka 2002: 11-12, 171)

Stejně jako v předchozích letech byla i ve 20. letech do češtiny hojně překládána ruská literatura 19. a počátku 20. století. Ovšem na rozdíl od předchozího období se opět probudil zájem o staroruskou literaturu. Do hledáčku překladatelů se znovu dostalo *Slovo o pluku Igorově*. „*Velkolepá památka starého ruského umění básnického XII. stol. Slovo o pluku Igorově v posledních letech znova upoutala pozornost nejen badatelů o nejstarším ruském písemnictví, nýbrž také slovanských básníků, kteří po mnoha pokusech svých předchůdců opět a opět překládají jedinečnou epickou píseň do své mateřštiny.*“ (Francev 1932: 5)

Také ve 20. letech vycházely české překlady ruské literatury, a to buď samostatně, nebo v edicích. Ve své práci jsem již zmínila existenci edice Ottova Ruská knihovna (1889-1930). S její činností je spojený Pavel Papáček (1863-1930), popularizátor ruské literatury a znalec ruských reálií. V rámci této edice nejen překládal díla ruských klasiků (A. P. Čechov, D. V. Grigorovič, M. J. Saltykov-Ščedrin, L. N. Tolstoj, I. S. Turgeněv), ale také je autorem několika předmluv. Od roku 1902 do roku 1920 působil jako její redaktor (od 35. do 70. svazku). (Opelík et al. 2000: 784-785)

Papáček je také autorem jediného nového překladu *Slova* první poloviny 20. století. Na tuto novou verzi si musela veřejnost počkat více než 50 let. O slavistiku se Papáček zajímal od mládí. Naučil se rusky, polsky a srbochorvatsky. Překlady z ruštiny se věnoval od roku 1883. Kromě překladatelství se zabýval také zeměpisem a kartografií. Mimo jiné recenzoval zeměpisné a národopisné práce o Rusku. Do studia dávné ruské historie a staré ruské literatury se pustil ve 20. letech, kdy většina jeho současníků upírala zrak k sovětskému Rusku. Kromě překladu *Slova*, přeložil pár kapitol z Karamzinových *Dějin ruské říše* a pár ukázek z díla ukrajinského historika N. I. Kostomarovova. Těmito svými překlady chtěl Papáček poukázat na významné okamžiky ruské historie. (Opelík et al. 2000: 784-785)

Papáčekův překlad *Slova* vyšel roku 1926 pod názvem *Píseň o výpravě Igorově, Igora syna Svjatoslavova, vnuka Olegova*. Jak sám uvádí v předmluvě, neklade si za cíl vytvořit přesný filologický překlad, ale „*chce pouze seznámiti českého čtenáře s básnickým plodem staroruským té vysoké ceny, jakou jsme po léta přikládali našim Rukopisům.*“ (Papáček 1926: 22)

Roku 1932 byl poprvé publikován překlad *Slova* Josefa Jungmanna. Ten vznikl před více než 100 lety (1810). Publikace vyšla pod názvem *Slovo o pluku Igorově*. Vydavatelem a autorem úvodu se stal univerzitní profesor a slavista Vladimír Andrejevič Francev (1867-1942). Francev patřil k porevoluční ruské emigraci. V Praze se natrvalo usadil roku 1921. Naše hlavní město si nevybral náhodně. Před válkou zde často pobýval. V rámci svých pobytů studoval korespondenci Václava Hanky a Josefa Dobrovského. Tuto korespondenci později vydal v několika edicích (*Korespondence Josefa Dobrovského. Díl II.; Pisma k Vjačeslavu Gankě iz slavjanskich zemel'; Dopisy neznámé české šlechtičny Josefu Dobrovskému z r. 1796*). V rámci studia této korespondence se pravděpodobně seznámil s rukopisem Jungmannova překladu. (Zahradníková)

Ve své práci považuji za vhodné se zmínit o osobnosti mající podíl na znovuprobuzení zájmu o starou ruskou literaturu, nejméně ve vědeckých kruzích. Touto osobností je ruský, resp. běloruský emigrant Jevgenij Alexandrovič Ljackij (1868-1942), literární historik a teoretik, profesor ruské řeči a literatury na Karlově univerzitě. Ljackij se zabýval nejen studiem klasické ruské literatury, ale také památkami staroruského písennictví. Z jeho mnoha prací bych zmínila ruský psanou studii *Slovo o polku Igorevě*, z roku 1934.

Své celoživotní výsledky studia ruské literatury Ljackij plánoval shrnout v publikaci *Historický přehled ruské literatury*. První díl obsahující výklady o staré ruské literatuře (11.-17. století) vyšel roku 1937. Překlady do češtiny se ujala Žofie Pohorecká (1877-1963). Druhý díl zabývající se ruskou literaturou 18. století byl přeložen do češtiny, ale jeho vydání zabránilo vypuknutí druhé světové války. (Zelenka 2002: 176-180) Autorovým cílem nebylo jen sepsat ucelené dějiny nejstarší ruské literatury, ale také prezentovat ruskou literaturu v ukázkách. Ty se v publikaci nachází jak v originálním znění, tak v českém překladu. Autorem těchto českých překladů je sám Ljackij. (Ljackij 1937: 10)

V meziválečném období také vzniká druhý český překlad *Zádonštiny*. První verze, jejímž autorem byl K. J. Erben, vyšla roku 1869. Nový překlad Jana Frčka byl vydán pod názvem *Zádonština: Staroruský žalozpěv o boji Rusů s Tatary r. 1380 (Rozprava literárně dějepisná. Kritické vydání textů)*. Jan Frček (1896-1942) byl filolog a slavista. I když byl jeho překlad vydán až po válce roku 1948, rozhodla jsem se ho zařadit do této kapitoly, protože práce na publikaci probíhala ve 30. letech. *Zádonštinou* se Frček začal zabývat pod vlivem slavistů A. Mazona a A. Vaillanta. S názory těchto francouzských lingvistů se seznámil při svých pobytech v Paříži (1920-1921, 1923-1928). (Vacek) Dle Frčkova názoru se v minulosti nevěnovalo *Zádonštině* tolik pozornosti, kolik by si tato staroruská památka zasloužila. Předěšlé studie se omezovaly pouze na zkoumání vztahu mezi *Slovem* a *Zádonštinou*. (Frček 1948: 9)

Jak je již z obsáhlého názvu patrné, Frčkovo vydání nemá být pouhým překladem. Autorovým cílem je vytvořit spolehlivé a kritické vydání všech textů, doplněné o literární a jazykový rozbor. Studie *Zádonštiny* vznikla z podnětu univerzitních profesorů Jiřího Horáka a Miloše Weingarta. Druhému jmenovanému byla tato publikace věnována, neboť zemřel roku 1939. Materiály pro svou studii sbíral Frček při studijním pobytu v SSSR v letech 1936-1937. *Zádonština* se zachovala v pěti rukopisech. Frček do své práce zahrnuje také dva doposud nevyužité rukopisy. Autor ve své práci zkoumal také okolnosti bitvy a její historický význam, literární souvislost *Zádonštiny* s jinými památkami staroruského písemnictví (např. letopisy). Na rozdíl od předchozích badatelů bere *Zádonštinu* jako samostatný literární útvar bez závislosti na *Slovu*. Na konci publikace otiskuje všechny texty jednotlivých redakcí.

Jazykovědný rozbor, kterým měl autor v úmyslu svůj překlad doplnit, nebyl dokončen, tudíž nebyl do vydání zahrnut. I přes absenci jazykovědné analýzy je rozbor *Zádonštiny* více než důkladný. Frčkův přínos tkví především v množství prostudovaného materiálu. Ve své publikaci dokázal prostudovat více redakcí než kdokoliv před ním. (Frček 1948: 249, 251-252) Na západě se hlavním propagátorem myšlenky, že *Zádonština* je kvalitnějším a starším dílem než *Slovo*, stal francouzský vědec A. Mazon. Po zveřejnění této teorie se strhla další vlna diskuzí a výzkumů ohledně původu obou textů a jejich vzájemném vztahu. (Лихачев 1961: 123-124)

Frčkův překlad *Zádonštiny* byl publikován po válce roku 1948. Tohoto vydání se však autor nedožil. Byl popraven nacisty 11. 12. 1942. (Frček 1948: 249)

3.2. Překlady v době okupace

V době nacistické okupace nebylo vydávání děl ruských autorů tak jednoduché. Roku 1940, vychází v nakladatelství Melantrich druhé vydání Erbenova *Nestorova letopisu ruského*. Jedná se o pátý a poslední svazek edice děl Karla Jaromíra Erbena. Jde o jediný překlad staroruské literární památky publikovaný v období druhé světové války. „*Není náhoda, že melantrišské vydání Erbenova díla zakončuje Nestorův letopis ruský. Spojuje se v něm v dokonalou jednotu Erben-umělec a vědec, básník a překladatel, Čech a Slovan.*“ (Erben, Heidenreich 1940: 341) Publikaci uspořádal a doslovem opatřil literární historik Julius Heidenreich (1903-1975). Heidenreich v doslovu oceňuje především vysokou kvalitu Erbenova překladu. „*Skromný učenec a klasik českých básníků věděl, že svým překladem podává dar vpravdě královský... Vynaložil všecek svůj um a všecko umění, aby se ruská Pověst dávných let zaskvěla i v českém znění v celé své původní kráse a vnitřní pravdivosti.*“ Vyzdvihuje nejen používání archaizovaných slov, ale také Erbenovu archaickou stylizaci vazby a slovosledu. (Erben, Heidenreich 1940: 350-351)

Dle jeho názoru převedl Erben při překladu dvojí překladatelskou práci. Nejprve musel správně porozumět originálu a převést si ho do novočeštiny. Poté mohl vytvořit překlad definitivní, archaizující, napodobující starobylý jazyk. Kromě překladatelského umění Erbenova vyzdvihuje Heidenreich také samotnou *Povest' vremennych let*. Dle něj je toto dílo „*...jedinečný klenot nejen ruské historiografie, ale slovanských literatur vůbec.*“ Dílo vzniklo zhruba ve stejnou dobu jako latinsky psaná *Kosmova kronika*, ale na rozdíl od ní je psaná jazykem slovanským. (Erben, Heidenreich 1940: 350-361)

3.3. Doba poválečná

Publikace překladů staré ruské literatury byla obnovena po konci druhé světové války. První staroruskou památkou publikovanou po válce byl překlad *Slova* od Františka Kubky. Šlo o jeden z prvních konkrétních projevů obnovení česko-ruských vztahů.

František Kubka (1894-1969) byl prozaik, novelista, autor dramát, literárních studií a několika básnických sbírek, překladatel z němčiny a ruštiny. S ruštinou a ruskou literaturou se seznámil během zajetí v Rusku, do kterého se dostal roku 1915. (Forst et al. 1993: 1035) Na svém překladu začal pracovat pravděpodobně ve 20. letech 20. století. Francev zmiňuje, že veršovaný překlad Dr. Františka Kubky je již hotov, ale z technických důvodů doposud nevyšel. (Francev 1932: 6) Také Slavomír Wollman v předmluvě k překladu Hany Skálové tvrdí, že Kubkův první překlad *Slova* byl hotov už na počátku 30. let. (Skalová, Wollman 1955: 19) Sám Kubka ve vydání z roku 1950 píše, že *Slovo* začal překládat před více než 28 lety. Nakladatel B. M. Klika měl v úmyslu jeho překlad publikovat s ilustracemi V. H. Brunnera. Tento plán však zhatila Brunnerova smrt. (Kubka 1950: 36)

Znovu se Kubka začal překladu *Slova* věnovat v průběhu druhé světové války, konkrétně roku 1943. Tento nový překlad ovšem nezaložil na verzi z 20. let, ale začal s ním od začátku. Impulzem pro návrat k překladu byl rozhovor s přítelem a nakladatelem Karlem Neubertem v době bitvy o Stalingrad. Dohodli se, že překlad bude připraven k vítězství Rudé armády, a bude jí také věnován. Karel Neubert přislíbil, že dílo vydá ve velkém formátu. Na překladu se radami podílel také Kubkův syn Jiří. Dále byl k vydání přizván Karel Svoboda, aby pro knihu vyhotovil ilustrace. Výběr tohoto eposu na oslavu vítězství Rudé armády nebyl náhodný. Roku 1856 Karel Marx v dopise Bedřichu Engelsovi píše: „*Smysl básně, je ve výzvě k ruským knížatům, aby byli jednotni v předvečer mongolského vpádu.*“ Podle Kubky trvalý význam tohoto eposu spočívá ve volání autora po sjednocení celé ruské země. Báseň má jen jediného hrdinu, a tím je ruský lid. Kubka, Neubert i Svoboda vycítili souvislost mezi 12. stoletím a léty 1941 až 1945, mezi družinami bojujícími proti Polovcům a vojsky Stalinovými, které se snaží osvobodit nejen Rusko, ale také Evropu od německých okupantů. Rukopis *Slova* byl uschován před slídiči až do osvobození. (Kubka 1950: 36-37)

První vydání Kubkova překladu bylo publikováno k příležitosti prvního výročí osvobození Prahy, tedy 9. května 1946 ve 400 neprodejných výtiscích. Podle plánu vyšlo dílo v nakladatelství V. Neuberta a synové ve velkém formátu, doplněné ilustracemi Karla Svolinského. Vydání je věnováno Rudé armádě-osvoboditelce. Druhé vydání doplněné pouze několika dalšími ilustracemi Svolinského vyšlo v témže nakladatelství na podzim 1946. Před třetím vydáním roku 1950 Kubka svůj překlad revidoval a přestavěl na základě odborné literatury, která vyšla v Sovětském svazu po roce 1945. Text byl doplněn vysvětlivkami podle nejnovějších sovětských a jiných zdrojů. (Kubka 1950: 37)

3.4. Překlady 50. a 60. let

Doba svobody ovšem netrvala dlouho. V únoru roku 1948 se dostala k moci komunistická strana. Po celou dobu její vlády musely vydávané překlady zapadat do oficiální ideologie a propagandy. Překladaelé a nakladatelé museli hledat záminky proto, aby mohla být jejich díla vydávána „*Hodnotí-li západní buržoasní věda vývoj kultury evropských národů, pak obvykle dochází k „závěru“, že prý účast Slovanů dějinách evropské vzdělanosti byla pramalá. Tak tomu bylo v minulosti, tak je tomu i v současnosti. Západní buržoasní věda umlčovala a dodnes umlčuje skutečnost, že slovanské národy přinesly a přinášejí značnou hřivnu do pokladnice světové kultury.*“ Těmito slovy začíná předmluva překladu díla *Putování ruského kupce Afanasije Nikitina přes tři moře v 15. století do Indie*, který vyšel roku 1951. (Nikitin, Lesný 1951: 9) Autorem překladu je Vincenc Lesný (1882-1953), významný indolog, překladatel z indičtiny a popularizátor Indie a indické kultury. (Forst et al. 1993: 1159)

Dle sovětské vědy měla být tato významná staroruská památka důkazem toho, že slovanská kultura nebyla pouhým ohlasem kultury západní. Slovanská vzdělanost ve středověku byla na vysoké úrovni a její kultura stála v mnoha případech na prvním místě. (Nikitin, Lesný 1951: 9) Autorem díla je tverský kupec Afanasij Nikitin, který se v 15. století vydal na dalekou cestu přes tři moře (Kaspické moře, Indický oceán a Černé moře) do Indie. Během své cesty podal Afanasij Nikitin podrobný popis Indie, jejich obyvatel a reálií. Cennost tohoto spisu tkví právě v tomto popisu života ve středověké Indii. (Пауткин)

Jelikož Lesného primární specializace nebyla stará ruská literatura, přizval si na pomoc k překladu dr. Vidu Ljackou. Vydání se ujal Orientální ústav v Praze. Publikace

byla doplněna ruským originálem. Lesný se chtěl svým překladem co nejvíce přiblížit originálu, proto ponechal vlastní jména, turecká, perská i arabská slova tak, jak jsou uvedena v originálním textu, jejich současná podoba a vysvětlení jsou uvedena v poznámkách. „*Vydání této vzácné památky ruské literatury přispěje k dalšímu poznání velkých kulturních hodnot vytvořených ruským národem a k dalšímu utužení věčného přátelství obou národů.*“ (Nikitin, Lesný 1951: 11) Z prvních a posledních slov předmluvy, jejímž autorem je Otakar Nahodil, je patrná jedna z taktik vydavatelů a editorů. Aby mohly být překlady staré ruské literatury za socialismu vydávány, musely přispět k budování obrazu velkého, vyspělého a starobylého ruského národa. Musely být důkazem toho, že Slované, zvláště pak Rusové, v minulosti nebyli a nejsou zaostalým národem.

To, že i překlady staré ruské literatury mohou sloužit oficiální sovětské propagandě, lze nejlépe vidět v doslovu ke třetímu vydání Erbenova *Nestorova letopisu ruského* z roku 1954 (1. vydání 1867, 2. vydání 1940). Editorem vydání a autorem doslovu byl opět literární historik a slavista Julius Dolanský (do roku 1945 Heidenreich). Dle slov Dolanského měla všechna tři vydání Erbenova překladu své buditelské poslání. Vydání z roku 1867 mělo být demonstrací české lásky k Rusku v době útlaku císařské Vídně. Druhé vydání z roku 1940 mělo za cíl prohlubovat a upevňovat naši víru v Sovětský svaz v době nacistické okupace. Nejnovější třetí vydání si pak kladlo za cíl ještě více posílit lásku k „*nádherné vlasti sovětských bohatýrů, naději a záštitě celého pokrokového světa, bojujícího za trvalý mír.*“ (Erben, Dolanský 1954: 303)

Erbenův překlad je také svědectvím „*z jak hlubokých kořenů českého národního obrození vyrůstá věrná a nadšená láska všeho našeho lidu k Rusku a k jeho kulturnímu dědictví.*“ Nejnovější vydání není pouhou vzpomínkou na velkého českého básníka, ale také má čtenáře seznámit s nejstarší ruskou historií „*abychom lépe oceňovali jeho radostnou přítomnost a velkolepý rozkvět ve šťastné rodině národů Sovětského svazu.*“ Doslov Juliuse Dolanského je dle mého názoru, co se týče taktiky vydavatelů, editorů a překladatelů výstižný, a není zde potřeba žádného dalšího komentáře. (Erben, Dolanský 1954: 303-304, 321)

Roku 1955 vychází nová verze překladu *Slova* v rámci publikace *Tři zpěvy staroruské*, jejichž autorkou je Hana Skalová (1897-1965). Skalová pracovala většinu svého života jako učitelka. Během války si prošla několika koncentračními tábory. Po válce odešla do důchodu a začala se věnovat překladům z ruštiny a polštiny. Nejvíce ji

proslavily právě překlady staroruské literatury. (Vecka 2019: 58) Autorka překlad *Slova* uvádí pod názvem *Zpěv o výpravě Igorově*. Ten v publikaci doplňuje *Zpěv o kulikovské bitvě Sofonije Rjazaňce (Zádonština)* a *Zpěv o vyvrácení města Rjazaně chánem Batujem*. Na rozdíl od *Slova* a *Zádonštiny*, se kterými se již mohli čtenáři v českých překladech setkat, je *Zpěv o vyvrácení města Rjazaně chánem Batujem* do češtiny přeložen poprvé.

Se spojením *Slova* a *Zádonštiny* jsme se v českém prostředí setkali už u Erbena. Tyto dvě staroruské památky byly dle Wollmana počátkem jedné ze základních linií ruské kultury, a to obranného vlastenectví. *Zpěv o vyvrácení města Rjazaně* byl do publikace vybrán z důvodu, že ideově a historicky tvoří s předešlými dvěma díly trojici. Všechna tři díla zobrazují boj s nájezdníky a odsuzují feudální rozdrobenost Rusi. Na rozdíl od *Slova* a *Zádonštiny*, které kladou do popředí osud Rusi jako celku, *Zpěv o vyvrácení města Rjazaně chánem Batujem* líčí jen jednu epizodu z útoku Tatarů, kteří si ale postupně podmanili celou Rus. Autorka pro všechny tři překlady zvolila básnickou podobu. Svou volbu podtrhla také názvy, kdy jednotně všechny tři staroruské památky nazývá „zpěvy“. (Skalová, Wollman 1955: 14-20)

Autorem předmluvy je Slavomír Wollman, literární vědec a slavista, který se o *Slovo* také aktivně zajímal. Vydal několik publikací zabývajících se touto literární památkou. Dle Wollmana je *Slovo* „především mohutným projevem vlasteneckého obranného uvědomění Kyjevské Rusi, projevem vůle sjednotit všechny vrstvy obyvatelstva k obranně státu, projevem prozíravé moudrosti státnické i lidové.“ Kromě vlastenecké funkce, je také důkazem vzdělanosti a kulturní vyspělosti starých Slovanů. „Z poznání *Slova* vyplývá, že staří Slované, konkrétně Rusové, na počátku našeho tisíciletí měli již nejen písmo, letopisectví, náboženské a věcné písemnictví, nejen lidovou slovesnost ústní, ale že měli také vyspělou psanou literaturu uměleckou, která měla koncem 12. věku již delší tradici...“ *Slovo* dle Wollmana „nemohlo vzniknout ve vzduchoprázdnu mezi barbarů.“ (Skalová, Wollman 1955: 12-13)

Dalším překladatelským počinem Hany Skalové byly *Listy Ivana Hrozného*. Tato publikace vyšla roku 1957. Na překladech se podílel také Bohuslav Ilek (1902-1988), který je rovněž autorem úvodu. *Listy Ivana Hrozného* byly vydány jako 15 svazek edice *Živá díla minulosti*. Publikace obsahuje listy Ivana IV. zahraničním panovníkům a domácím šlechticům. Na konci knihy se nachází překlady studií D. S. Lichačova a J. S. Lurjeho, které se týkají této problematiky.

Publikace má pomoci nově pochopit tuto důležitou osobnost ruské historie, zakladatele ruského samoděržaví. Ivan Hrozný ukončil dobu svárů mezi upadající bojarskou aristokracií a vzestupující služebnou šlechtou, jež probíhala v době jeho nezletilosti. Centralizace území a pevná ústřední vláda měla zajistit Rusku zdárný hospodářský vývoj a zabezpečit mu mocenské postavení v Evropě. Publikace má podpořit sovětsko-marxistickou vědu, která odmítla názor konzervativních historiků 19. století, kteří v Ivanovi viděli pouze samovládce, jenž vedl v první řadě politiku na ochranu vládnoucích tříd proti revolučním hnutím. Osobnost Ivana Hrozného je ve 20. století zkoumána v širokých hospodářských a politicko-sociálních souvislostech. (Skalová, Ilek 1957: 9, 18-19)

Roku 1958 vydalo Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění dva svazky překladů Josefa Jungmanna. Každý Jungmannův překlad je doplněn odbornými studiemi. První svazek obsahuje Jungmannův překlad *Ztraceného ráje* od Johna Milтона. V druhém svazku najdeme Jungmannovy překlady z francouzštiny, angličtiny, němčiny, řečtiny, latiny a také ze slovanských jazyků. Nalezneme zde také Jungmannův překlad *Slova* z roku 1810.

V šedesátých letech není seznam přeložených děl staré ruské literatury tak obsáhlý. Roku 1966 vyšla publikace Emanuela Frynty *Rozmarné povídky staré Rusi*. Emanuel Frynta (1923-1975) byl básník, esejista a překladatel z ruštiny a dalších jazyků (němčiny, angličtiny, francouzštiny, španělštiny atd.). V jeho překladové tvorbě mají překlady ruských děl dominantní postavení. Vybíral si převážně díla klasiků 19. století (A. P. Čechov, F. M. Dostojevskij, M. J. Lermontov, A. S. Puškin), ale objevují se i překlady děl ze století dvacátého. (Frynta, <http://databaze.obecprekladatelu.cz>)

Ze staroruské literatury si Frynta pro překlad vybral pouze tyto povídky. Jeho výběr lze vysvětlit tím, že se tyto povídky značně liší od ostatních děl staroruské literatury. Jde o drobná díla satirického a žertovného obsahu, jejichž vznik je datován do 17. století. V době svého vzniku stály tyto povídky mimo hranice kanonizované literatury a po dlouhou dobu zůstaly nepovšimnuty také literárními historiky. Tyto anonymní texty, jejichž autory byli potulní seminaristé, písaři a písmá znalý obyvatelé měst a venkova, byly v době svého vzniku velice oblíbené širokou veřejností. Frynta při svém překladu nesledoval literárněhistorické cíle a překlad pojal volněji, často volil záměrně cestu parafrázi. Vydání povídek je první možností českého čtenáře seznámit se s touto oblastí

ruské literatury. (Frynta, Táborská 1966: 135-139) Druhé vydání bylo publikováno roku 1985.

O rok později (1967) vyšla publikace *Kéž hoří popel můj*, obsahující výběr barokní poezie. V publikaci nalezneme ukázky z mnoha evropských zemí (Španělsko, Portugalsko, Itálie, Francie aj.) Z oblasti Ruska byly vybrány ukázky z díla Simeona Polockého (1629-1680), čelního představitele barokní literární tvorby na Rusi. Polockij je autorem kázání, náboženských traktátů, duchovních školních dramát, žaltářů, duchovní i světské lyriky a veršovaných povídek. Z Polockého poezie byly vybrány básně *O nadměrném pití, O stavu manželském, O přátelství, Den a noc, Zdravice, Komédie o marnotratném synu*. (Černý et al. 1967: 277-278) Autorkou překladů je Hana Vrbová (1929-1995). Kromě ruštiny, ze které si vybírala převážně poezii (A. S. Puškin, M. J. Lermontov, I. A. Krylov, K. D. Balmont, A. A. Achmatova, M. I. Cvetajeva), překládala Vrbová také z ukrajinštiny, běloruštiny, angličtiny a němčiny. Kromě překladatelství se věnovala také spisovatelské a redaktorské činnosti. (Vrbová, <http://databaze.obecprekladatelu.cz>)

3.5. Sedmdesátá léta

O popularizaci staroruské literatury nejen v Sovětském svazu, ale také u nás, se postarala řada vědců. Nejvýznamnějším z nich byl přední sovětský literární vědec Dmitrij Sergejevič Lichačov. (1906-1999). V 70. a v 80. letech vyšly v českých překladech některé jeho publikace týkající se staré ruské literatury (*Člověk v literatuře staré Rusi*, 1974; *K pramenům ruského realismu*, 1975; *Poetika staroruské literatury*, 1975; *Smích staré Rusi*, 1984).

Lichačov se v rámci svého výzkumu zabýval kontinuitou mezi starou a novou ruskou literaturou. Této oblasti je věnovaná publikace *K pramenům ruského realismu* z roku 1975, v níž Lichačov zkoumá vliv staroruské literatury na ruskou literaturu 19. a 20. století. Ve staroruských literárních památkách hledá také počátky slavného ruského románu. Prosazoval myšlenku, že proto aby byla literatura a kultura jeho současnosti správně pochopena, je nezbytné studium kořenů literatury a kultury. Kromě toho je nutné zaměřit se na vývoj, který během několika století literatura prodělala. „*Rostoucí smysl pro kulturní památky, ochota chránit je a shromažďovat a schopnost být si vědom jejich estetické hodnoty je jedním z nejzávažnějších svědectví kulturního pokroku. Celé dějiny*

vývoje lidské kultury jsou nejen dějinami postupného vytváření nových, nýbrž i objevování starých kulturních hodnot.“ (Lichačov 1975: 9)

Dále Lichačov poukazuje na nedocenenost staroruské literatury v porovnání se zájmem o literaturu 19. a 20. století. Zkoumání staroruské literatury a objevení její estetické hodnoty bylo dle jeho slov: „*jedním z největších úspěchů, jichž dosáhla při studiu literatury staré Rusi sovětská věda.*“ Proto, aby byla staroruská památka skutečně pochopena, a aby byla oceněna její umělecká hodnota, musí být podrobena rozsáhlému výzkumu. Je nutné se zajímat nejen o dílo samotné, ale také je třeba poznat epochu, v níž dílo vzniklo, biografii autora, literárně historický proces a jazyk. (Lichačov 1975: 14-19)

Této koncepci kontinuity a vlivu staré ruské literatury nejen na literaturu 19. století, ale také na literaturu sovětskou, využili někteří překladatelé a nakladatelé při publikaci svých překladů. K jednom z prvních patří vydání překladu *Života protopopa Avvakuma* z roku 1975, jehož autorem je Bohuslav Ilek.

Se jménem Bohuslava Ilka (1902-1988), literárního vědce, teoretika překladu a překladatele z ruštiny, jsme se setkali u publikace *Listy Ivana Hrozného*, na které se také podílel. Pro překlady si Ilek vybíral nejen díla staré ruské literatury, ale také díla klasických a sovětských ruských autorů (M. Gorkij, M. J. Lermontov, L. N. Tolstoj). Na základě překladu *Života protopopa Avvakuma* a rozsáhlé studie o tomto díle se Ilek roku 1951 habilitoval pro obor ruské a sovětské literatury. Jeho studie byla publikována roku 1967 pod názvem *Život protopopa Avvakuma (Studie o stylu)*. Samotný překlad vychází spolu s dalšími díly protopopa až roku 1975 pod názvem *Života protopopa Avvakuma jím samým sepsaný a jiná jeho díla*. Z dalších protopopových děl se jedná o supliky caru Alexeji Michajlovičovi, různé listy, traktáty atd. Roku 1988 vychází překlad *Života protopopa Avvakuma* od Bohuslava Ilka v publikaci *Smích a Běs*. Ilek je spolu s Janem Frčkem, s nímž jsme se již seznámili v předešlé části má práce, považován za zakladatele novodobé české rusistické medievalistiky. (Forst et al. 1993: 423-424)

Protopop Avvakum (asi 1621-1682) je pokládán za posledního středověkého a prvního novověkého ruského spisovatele. Svůj životopis sepsal v pustozerském vězení, ve kterém byl internován v letech 1672-1675. V současnosti je toto dílo považováno za první pokus o autobiografii v ruské literatuře. K jeho sepsání využil středověkého žánru „životů“, původně vyhrazeného k oslavnému líčení životů světců, vojevůdců nebo státníků. Jeho vyprávění ovšem nedodrжуje kanonicky danou podobu „životů“, v jeho

podání se totiž mísí s cestopisem, kázáním a povídkou ze života. V jeho díle nalezneme spoustu postav a naturalistických líčení skutečnosti. V mnoha ohledech připomíná jeho životopis pozdější románové útvary. (Avvakum, Ilek 1975: 217-219) *Do blízkosti románu se Život protopopa Avvakuma dostává především specificky pojatým tématem a žánrem putování tzv. chožděníja, spojujícím v sobě rysy a postupy světského cestopisu (ústřední je v něm Avvakumova cesta do vyhnanství) a náboženské putování na svatá místa.*“ (Hodrová et al. 1988: 21)

Konec sedmdesátých let přinesl další dva nové překlady *Slova*. Autorkou první verze je Hana Vrbová. S touto překladatelkou jsme se již setkali u publikace *Kéž hoří popel můj*, v níž přeložila poezii Simeona Polockého. Jak jsem se již zmínila, Vrbová si z ruské literatury vybírala pro překlad převážně poezii. Také pro novou verzi *Slova* zvolila veršovnou podobu. Její verze byla publikována roku 1977 v nakladatelství Albatros, které se zaměřuje na literaturu pro děti a mládež. Na tuto cílovou skupinu se autorka při svém překladu zaměřila. Jejím cílem není jen zachovat literární kvalitu originálu, ale především zaujmout zejména mladší čtenáře, protože právě ti se na doporučená klasická díla obvykle dívají s nedůvěrou. (Vrbová 1977: 63-64)

Autorem druhé verze je Otto Libertin. O tomto autorovi se mi podařilo najít minimum informací. Kromě ruštiny, ze které přeložil ještě *Poému konce* od M. Cvetajevové (1982), překládal také z francouzštiny (H. de Balzac, A. France). Zdeňka Rachůnková ve své publikaci *Zamlčování překladatelé* z roku 1992 uvádí, že Otto Libertin byl pseudonym Otomara Krejčí ml. (Rachůnková 1992: 227) Libertinovo přebásnění vyšlo knižně roku 1978 v rámci edice Lyra Pragensis nakladatelství Supraphon.

Lyra Pragensis bylo komorní sdružení pro hudbu, poezii a výtvarné umění, které vzniklo v roce 1967. Cílem tohoto sdružení bylo pěstovat pořady, kombinující umělecký přednes s hudbou a výtvarným uměním. Dramaturgie si vybírala díla nejrůznějších žánrů z české i světové literatury (poezii, prózu, díla filozofická, náboženská aj.). Tato díla byla prezentována tzv. koncertním způsobem. Sólový pódiový přednes byl doplněn přejatou nebo původní živě interpretovanou hudbou. Ke každému pořadu byla vytvořena také výtvarná prezentace.

Lyra Pragensis neměla vlastní soubor, ale spolupracovala s herci a recitátory, kteří se vyznačovali vysokou úrovní mluveného projevu. Od roku 1972 převzalo LP n. p. Supraphon. S podporou nového provozovatele zde v roce 1973 našlo útočiště několik členů

zrušeného Divadla za branou: režisérka H. Glancová, herci B. Dolejšová, J. Kalena, O. Krejča ml., V. Matějček a M. Tomášová. Tato skupina vnesla do interpretace Lyry Pragensis nové postupy a prvky divadelního výrazu. Dramatičnosti a divadelnosti docílila režisérka Glancová rozdělením textu mezi několik interpretů, uplatněním mimoslovních prostředků (mimika, pohyb, hra s rekvizitou apod.), charakteristikou postav a vyznačením jejich vztahů. (Šormová 2000: 254-256)

Také Libertinův překlad má sloužit především pro živý přednes. Poprvé bylo toto přebásnění předneseno na koncertě Lyry Pragensis Olgou Čuříkovou, Marií Tomášovou, Evou Voskovou, Josefem Kalenou, Otomarem Krejčou ml. a Vladimírem Matějčkem. Přednes byl doprovázen skladbou Lukáše Matouška, kterou pro sólové bicí nástroje nahrál Ladislav Malina. Režie se ujala Hana Glancová. (Libertin 1978: 9)

3.6. Osmdesátá léta

Ani v osmdesátých letech zájem překladatelů o díla staré ruské literatury neupadal, spíše naopak V českém prostředí je toto období spojené s činností literární historičky a překladatelky v oboru staroslovanské a staroruské literatury Světlý Mathauserové (1924-2006). Jelikož se jedná o významnou osobnost v oboru staroruské literatury, věnuji jejímu životu ve své práci více prostoru.

Mathauserová se narodila roku 1924 v Antalovcích nedaleko Užhorodu. Zde také začala navštěvovat gymnázium, které po odsunu na Moravu dokončila roku 1943 v Prostějově. Studium ruštiny a češtiny na Filozofické fakultě v Praze dokončila roku 1949. V témže roce se provdala za doktora Zdeňka Mathausera, se kterým se usadila v Českých Budějovicích. Zde vyučovala na gymnáziu, a o dva roky později se stala odbornou asistentkou na tamější pedagogické fakultě. Od roku 1953 působila na Filozofické fakultě univerzity Karlovy. Zde v roce 1959 ukončila aspiranturu a o tři roky později se habilitovala. (Franěk 2004: 5-8)

Mathauserová spolupracovala s předními ruskými vědci jakým byl např. D. S. Lichačov. Nejstaršímu období ruské literatury věnovala několik monografií (*Ruský zdroj monologické románové tvorby*, 1961; *Staroruské teorie umění slova*, 1979; *Cestami staletí. Systémové vztahy v dějinách ruské literatury*, 1988). (Mathauserová, <http://databaze.obecprekladatelu.cz>)

Mathauserová se podílela také na vzniku *Staroruské čítanky*, která vyšla roku 1989. Čítanka obsahuje komentované texty ke studiu dějin starší ruské literatury. I když se v ní neobjevují nové překlady, můžete se jejím prostřednictvím seznámit s dějinami staré ruské literatury, originálními texty a obsahuje také několik ukázek již výše zmíněných českých překladů. (Fojtíková et al. 1989)

Prvním publikovaným překladem Světlý Mathauserové bylo dílo *O Vasiliji Zlatovlasém, králevici České země*, které vyšlo roku 1982. Příběh o Vasiliji Zlatovlasém se dochoval na 7 rukopisech ze 17.-18. století. V tomto období se jednalo o text stále přepisovaný a čtený. Jeden z těchto rukopisů byl roku 1882 v Rusku poprvé publikován. Přesně po sto letech vydává Mathauserová první překlad této povídky do češtiny. I přesto, že je v názvu zmíněna Česká země, stálo toto dílo na okraji zájmu českých badatelů. První nálezci rukopisu se domnívali, že jde o původní českou povídku přeloženou do ruštiny. V české prostředí se však podobný text nedochoval. Daleko větší zájem vzbudil tento text u zahraničních badatelů. Rozsáhlé jsou zejména debaty ohledně původu této památky. (Mathauserová 1982: 69) Kromě překladu Mathauserové, obsahuje monografie také studii, v níž se autorka zabývá původem tohoto díla a zároveň celý text podrobně analyzuje. Monografie vyšla v nakladatelství Vyšehrad. Ačkoli se jedná o přísně vědeckou práci, vychází toto dílo v nakladatelství beletrie.

O dva roky později vyšla publikace *Povídky ze staré Rusi*. Tímto dílem se Světlá Mathauserová rozhodla podat čtenáři první ucelenější pohled na staroruskou literaturu. Staroruské památky se sice překládaly už více než 150 let, vycházely ovšem fragmentárně. „*Naší snahou bylo, aby tu stará ruská literatura vynikla jako umělecký celek složitě strukturovaný, v němž se zákonitě střídají různé literární žánry, svět skutečný s vysněným světem nadpřirozeným, historie s uměleckou fikcí.*“ (Mathauserová 1984: 316) Autorka vybrala, uspořádala a přeložila texty z období 9. až 17. století. Jednotlivá díla jdou řazena chronologicky od doby nejstarší. Většina děl, které Mathauserová pro svůj překlad vybrala, jsou díla českému čtenáři neznámá, a doposud nepřeložená. Z již přeložených děl obsahuje publikace pouze fragment z *Povesti vremennych let* a *Druhý list Andreji Kurbskému*, který vyšel už v rámci publikace *Listy Ivana Hrozného*. Na konci knihy se nachází překlad díla *O Vasiliji Zlatovlasém*, který vyšel samostatně o dva roky dříve. Verze v této monografii byla však pořízena podle kratší redakce. (Mathauserová 1984: 316, 330) Na konci publikace jsou poznámky a vysvětlivky. Ke každému přeloženému dílu Mathauserová připojila krátký výklad o vzniku a historii díla.

Roku 1988 vyšla monografie *Smích a běs (Staroruské hagiografické příběhy)*. Kromě překladů Mathauserové obsahuje publikace také překlad *Života protopopa Avvakuma* od Bohuslava Ilka z roku 1975. V knize nalezneme nejen překlady zveřejněné už v rámci publikace *Povídky ze staré Rusi* (např. *O Solomonii posedlé, Povídka o Sávovi Grudcynovi*), ale také překlady nové. Stejně jako v *Povídkách ze staré Rusi*, také zde Mathauserová doplnila překlady výkladem a poznámkami.

Výběr staroruských hagiografických příběhů osvětluje Daniela Hodrová v předmluvě nazvané *Skrytý román*. Tato publikace neslouží jako přehled historického vývoje tohoto žánru. I přesto, že jsou jednotlivé příběhy řazeny chronologicky, autorka si pro překlad vybírala legendy pojednávající o posedlých a jurodivých. „*Tyto legendy, v nichž byl klíčovou scénou zápas s ďáblem – běsem anebo které líčily život bláznů v Kristu (jehož součástí byl rovněž boj s pokušením a běsem), jsou totiž nejen velmi typickým projevem staroruské literatury, k němuž v západoevropské literatuře najdeme jen vzdálené obdoby, ale představují zároveň hagiografie „nejrománovější“.*“ (Hodrová et al. 1988: 11)

Dle Hodrové jsou hagiografické příběhy pro badatele důležité nejen z toho důvodu, že se jejich prostřednictvím dozvídáme o životech svatých, ale také proto, že tento žánr sehrál důležitou úlohu v rámci vývoje ruské literatury. V jeho jádru totiž po staletí klíčil ruský román. Ten jako samostatný literární útvar začal v ruské literatuře existovat až v 18. století. Do té doby byl v systému ovládaném církví a světskými autoritami nepřístupný. Románovost hagiografií se projevuje oscilací mezi literaturou faktu (vyprávění o životech svatých), a literaturou smyšlenky (boj s běsy, zázraky). Ovšem vývoj ne všech hagiografií směřoval ke klasickému ruskému románu. Jedna jejich část zůstala v režii církve, druhá se vymkla církevní kontrole a v 17. století přerostla v mravoličnou povídku a později v román. Spojitost hagiografie a románu můžeme pozorovat na přítomnosti jurodivých postav v dílech 19. a 20. století. Dále se v románech objevuje postava dvojníka, která je pokračovatelem hagiografického běsu. (Hodrová et al. 1988: 7-25)

Roku 1988 vyšla publikace nesoucí název *Zlatý prsten*. Jedná se o překlad ruského originálu *Ně za tri morja* od Jurije Melent'jeva vydaného v Sovětském svazu roku 1984. Publikace obsahuje výbor statí o ruské kultuře od Kyjevské a Moskevské Rusi až po dnešní dobu. Kromě písemnictví se autor zajímá také o architekturu a výtvarné umění. Pro český

překlad tuto publikaci vybral Slavomír Wollman a o překlad se postaral Josef Vlášek (1934).

Dominantní postavení ve Vláškově překladatelské činnosti tvoří překlady z polštiny. Dále překládá z lužické srbštiny, ruštiny, bulharštiny, ukrajinštiny, slovinštiny, srbocharvátštiny a staroslověnštiny. Také se zabývá historickou poetikou slovanských literatur a literárním vývojem západoevropských literatur na komparativním základě. (Vlášek, <http://databaze.obecprekladatelu.cz>)

Publikaci *Zlatý prsten* ve své práci zmiňují především z toho důvodu, že obsahuje přeloženou část ze *Slova Daniila Zatočnika* a *Zádonštinu*. Na rozdíl od *Zádonštiny*, je *Slovo Daniila Zatočnika* do češtiny přeloženo poprvé. Tato staroruská památka je známá pod několika názvy. Dvěma základními jsou *Přípis Daniela Vyhnance (Slovo Daniela Zatočnika)* a *Suplika Daniela Vyhnance (Molenije nebo Poslanije Daniila Zatočnika)*. Předpokládá se, že *Slovo Daniela Zatočnika* pochází ze 12. století a *Molenije* ze 13. století. Do současnosti se tato památka dochovala pouze ve formě rukopisů ze 16. a 17. století. (Bláhová et al. 2013: 260-261)

Kompletní překlad *Slova Daniela Zatočnika*, doplněný o výňatky z *Molenija* vychází o rok později (1989) v rámci publikace *Písemnictví ruského středověku: od křtu Vladimíra Velikého po Dmitrije Donského: výbor textů 11.-14. století*. Jak je již z názvu patrné, publikace obsahuje vybrané texty z 11. až 14. století. Autory překladů jsou Emilie Bláhová (1931-2016), Zoe Hauptová (1929-2012) a Václav Konzal (1931). Téměř nezměněné druhé vydání této publikace vyšlo roku 2013, pod názvem *Ruská středověká literatura*.

Cílem autorů je seznámit čtenáře s texty málo známými a díly do češtiny doposud nepřeloženými. Z tohoto důvodu v publikaci nenajdeme např. *Slovo o pluku Igorově*, *Povest' vremennych let* nebo *Poučení Vladimíra Monomacha*. Výjimku tvoří *Zádonština*, která byla do češtiny přeložena několikrát. Autoři se však rozhodli pro tuto publikaci vytvořit novou verzi. Toto rozhodnutí vysvětluje Emilie Bláhová v kapitole *Dmitrij Donský a bitva na Kulikově poli*. Jednotlivé verze již existujících překladů *Zádonštiny* se liší podle toho, jaký výchozí text byl pro překlad vybrán. *Zádonština* se nám do současnosti dochovala na 6 rukopisech. Jsou známy 2 redakce, kratší a delší. Od počátku badatelé vedli spory, která z dochovaných 2 redakcí je původní. Většina je toho názoru, že delší redakce je původní, i když se nám dochovala v podobě mladších rukopisů, které jsou

neúplné a poškozené. Z tohoto důvodu se vědci snaží rekonstruovat původní znění *Zádonštiny* podle delší redakce se vsuvkami a úpravami z lépe dochované redakce kratší. Tyto smíšené texty jsou posléze většinou publikovány nebo slouží jako předlohy pro překlady. Takto zrekonstruovaný text využil pro svůj překlad Erben roku 1869, Skalová roku 1955 i Josef Vlášek roku 1988. Pouze Jan Frček, jehož verze vyšla roku 1948, vytvořil překlad na základě kratší redakce s doplňkem podle redakce delší, neboť na rozdíl od většiny badatelů zastával názor, že kratší redakce je původní. Pro tuto publikaci autoři vybrali překlad kratší redakce podle vydání Frčkova, neboť chtějí čtenáře seznámit s konkrétním, a ne rekonstruovaným textem. (Bláhová et al. 2013: 359-361)

Kromě *Zádonštiny* v knize nalezneme duchovní prózu (homilie, legendy), duchovní poezii, a je zde zastoupena také světská próza. Do publikace nebyly zahrnuty památky právní, které autoři nepovažují za literární díla ve vlastním slova smyslu. Samotným textům předchází krátká studie, která zasazuje památky do širšího literárního a obecně kulturního kontextu, také každý překlad je doplněn stručným úvodem. (Bláhová et al. 2013: 11-12)

4. Porevoluční překlady a současnost

V prvních porevolučních letech nevycházely překlady staroruských památek v takovém množství, jako tomu bylo v letech předchozích.

První překlad staroruské literatury tohoto období vyšel jako součást antologie *O umění básnickém a dramatickém* z roku 1997. Jednalo se o sborník překladů, vytvořený se záměrem zpřístupnit čtenářům texty doposud do češtiny nepřeložené, nebo v současnosti nepřístupné. Autoři pro publikaci vybrali texty od středověku do konce 17. století. Jejich snahou bylo vybrat texty z různých období, různých literárních žánrů a různých geografických oblastí. Kromě tradičních center, jako jsou oblasti novolatinské a německé, jsou zde také překlady děl z prostředí východoevropského. Ze staroruské literatury autoři vybrali ukázky z díla Avvakuma Petroviče a Simeona Polockého. O překlad se postarala Světlá Mathauserová. (Sgallová, Kroupa 1997: 7)

S tvorbou Avvakuma Petroviče a Simeona Polockého jsme se již v rámci této práce setkali. Ukázky z tvorby těchto dvou autorů nebyly pro antologii vybrány náhodně, neboť se jedná o dvě hlavní osobnosti polarizované kultury 17. století. Jak jsem již v první kapitole zmínila, připojování nových oblastí k Ruské říši mělo za následek střetávání

odlišných kultur. Tuto situaci můžeme demonstrovat na střetnutí mluvčích obou skupin. Prvním byl protopop Avvakum, představitel tradičního moskevského modelu. Druhým Simeon Polockij, pocházející ze západoruského Polocku, významný kulturní a politický činitel, podporující šíření latinského západního umění. Konflikt dosáhl vrcholu po reformách ruské pravoslavné církve, kdy ve snaze ruského cara Alexeje Michajloviče cítit se dědicem řeckých císařů a zvýšit prestiž ruské pravoslavné církve, došlo k přizpůsobení ruského obřadu podle řeckého vzoru. Konflikt mezi zastánci starého a reformovaného obřadu měl být řešen na církevním sněmu v Moskvě v letech 1666–1667, kdy na lavici obžalovaných usedl odpůrce reformy Avvakum Petrovič a jedním ze soudců byl Simeon Polockij (Mathauserová 1988: 57-58)

Z díla Simeona Polockého vybrala Mathauserová text *Předmluvy k Zahradě mnohokvěté. Zahrada mnohokvětá* (1678) je jedna ze dvou Polockého velkých rukopisných básnických sbírek. Vybraná *Předmluva* obsahuje nejen jeho estetické názory, ale i ukázkou jeho rétorického umění. Z díla Avvakuma Petroviče byla vybrána „čtvrtá“ a „pátá beseda“ z *Knihy besed*. Toto dílo obsahuje 10 posláních a listů, které psal Avvakum Petrovič různým osobám během své internace v pustozerském vězení v letech 1669–1675. (Sgallová, Kroupa 1997: 258, 266)

V témže roce vychází publikace *Počátky křesťanství u východních Slovanů* od Jana Blahoslava Láška (1956). J. B. Lášek vystudoval Husitskou teologickou fakultu Univerzity Karlovy. V letech 1880–1891 byl farářem Církve československé husitské v Chomutově. V roce 1995 se na Husitské teologické fakultě UK habilitoval pro obor církevní dějiny a v lednu 1996 byl jmenován docentem. Lášek se zajímá především o českou reformaci, reformní hnutí v katolické církvi v 19. století u nás a v Evropě a křesťanství u slovanských národů. (Lášek, <http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/lasek.html>)

Pro sepsání této publikace se rozhodl v 80. letech, kdy si při překladu doktorského projevu metropolity Filareta uvědomil, že neexistuje česká obsáhlejší práce o počátcích křesťanství u východních Slovanů. Lášek svůj výklad doplňuje dlouhými pasážemi z literárních památek a pramenů. Jde o památky, které jsou většinou do češtiny nepřeložené nebo špatně dostupné. Ukázky z *Povesti vremennyh let* jsou v publikaci citovány podle Erbenova překladu, který je podle Láška místy zastaralý a nepřesný, proto na některých místech využil vlastní nový překlad podle kritického vydání. Lášek v publikaci uvádí také první český překlad staroruské památky *Na paměť a ku chvále knížete Vladimíra od mnicha*

Jakuba. (Lášek 1997: 5-10) Tento oslavný text věnovaný Vladimírově křtu vznikl někdy v 11., nejpozději na počátku 12. století. Dílo je žánrově obtížně zařaditelné, neboť obsahuje prvky různých žánrů. Autorem tohoto díla je mnich Jakov. Někteří badatelé se domnívají, že jde o mnicha Kyjevskopečerského kláštera Jakova, který je zmíněn pod rokem 1074 v *Povesti vremennych let*, jako jeden z kandidátů na igumena po smrti Feodosije Pečerského. Pravost této teorie není prokazatelná. (Téra 2015: 152, 156-157)

Nové tisíciletí uvítala Světlá Mathauserová dílem *Poselství carských a císařských kurýrů: Řezno-Praha-Vídeň-Moskva, 15.-17. století*. Pro tuto publikaci autorka vybrala a přeložila diplomatickou korespondenci a archivní záznamy moskevského Úřadu pro zahraniční styky, které byly vydány v polovině minulého století v deseti svazcích v Petrohradě. Diplomatické záznamy obsahují listinný materiál, z něhož získáváme bohaté informace o cestách poslů, politických projektech a úmyslech panovníků. Počátek evidence diplomatických styků při Moskevském velkoknížectví spadá do konce 15. století, tedy do období, kdy nastává konec tatarského jha, a moskevští vládcí začínají navazovat diplomatické styky s okolními zeměmi. Autorka pro překlad vybrala zprávy o poselských cestách vedoucích přes Prahu a v době vlády Rudolfa II. směřujících do Prahy a z Prahy.

Publikace je rozdělena na tři části. První část obsahuje záznamy o poselstvích mezi Maxmiliánem I. a Ivanem III., druhá mezi Maxmiliánem II. a Ivanem Hrozným, a poslední mezi Rudolfem II. a ruskými cary Fjodorem Ivanovičem a Borisem Godunovem. (Mathauserová 2000: 5-8)

V prvních deseti letech nového tisíciletí se mi nepodařilo dohledat žádné překlady staroruské literatury. V tomto období bych zmínila pouze osmdesáté narozeniny Světlý Mathauserové v roce 2004. K této příležitosti byl publikován sborník obsahující příspěvky ze symposia věnované staré ruské literatuře, ruské literatuře 19. století a teorii překladu. Mathauserová zemřela o dva roky později.

Toto desetiletí ukončuje až první český překlad *Haličsko-volyňského letopis*, jehož autorkou je Jitka Komendová (1976). Komendová vystudovala historii a ruskou filologii na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, kde také v současnosti působí jako odborná asistentka na Katedře slavistiky. Zabývá se především ruskou středověkou literaturou a interkulturními vztahy ve středověké východní Evropě. Kromě již výše zmíněného překladu je autorkou několika monografií (*Středověká Rus a vnější svět. Obraz cizích kultur v písemnictví Rusi 11. –14. století*, 2005; *Světec a šaman*, 2011).

Haličsko-volyňský letopis, jak už jeho název napovídá, vznikl v Haličsko-volyňském knížectví v průběhu 13. století, sestavením několika částí, jež měly různé autory a různá místa vzniku. Do současnosti se dochoval jako součást *Ipat'jevského letopisu* nesoucí název podle Ipat'jevského kláštera nedaleko Kostromy. Zde jej objevil N. M. Karamzin. I přes nejednotnost textu se v letopise rýsují dvě základní části. Pro první část zachycující život knížete Daniila Romanoviče se vžil název *Letopis Daniila Haličského*. Druhá část je označována jako *Volyňský letopis*. *Haličsko-volyňský letopis* patří k literárně nejcennějším historiografickým textům středověké Rusi. (Komendová 2010: 24-25)

Z ruské letopisné tradice toho nebylo do češtiny přeloženo mnoho. Kromě *Haličsko-volyňského letopisu* a *Povesti vremennych let* byly do češtiny přeloženy pouze části *Novgorodského letopisu*, které vyšly rámci publikace *Písemnictví ruského středověku* roku 1989.

Ve větší míře se vydáváním překladů staré ruské literatury začalo zabývat nakladatelství Pavel Mervart, v rámci svojí edice Pro oriente, dědictví křesťanského východu. Tato edice vznikla roku 2007. Jejím zakladatelem a hlavním editorem je Michal Řoutil. Cílem této edice je obohatit český kulturní kontext o práce z dějin a kultury východního křesťanství a prostřednictvím překladů významných děl napomoci k hlubšímu pochopení jeho základů. Tato edice umožňuje publikovat práce začínajících českých vědců zabývajících se těmito tématy. Součástí edice je nejen několik řad (Byzantská knihovna, Pravoslavné teologické myšlení, Současné dějiny východních církví), ale také ročenka Parrésia. Jedná se o revue pro východní křesťanství vycházející ve spolupráci s Ústavem východního křesťanství HTF UK Praha a sdružením AXIOS. (Edice Pro Oriente, <https://www.parresia.cz/cz/edice-pro-oriente>)

V rámci této edice vyšla roku 2013 monografie *Ruská středověká literatura: od křtu Vladimíra Velikého po Dmitrije Donského: výbor textů 11. –14. století*. Jde o druhé vydání již výše zmíněné publikace *Písemnictví ruského středověku* z roku 1989. V novém vydání bylo aktualizováno pouze několik geografických a bibliografických údajů. Druhé vydání bylo publikováno k příležitosti 1150. výročí příchodu slovanských věrozvěstů Cyrila a Metoděje a 1025. výročí christianizace Rusi. (Bláhová et al. 2013)

O rok později (2014) vychází *Vyprávění o minulých letech: Nestorův letopis ruský: nejstarší staroruská kronika*. Po Karlu Jaromíru Erbenovi v roce 1867 (2. vydání 1940,

3. vydání 1954) a Světle Mathauserové, která přeložené části publikovala v rámci *Povídek ze staré Rusi*, se jedná o třetí pokus překladu tohoto díla. Autorem překladu, úvodní studie a komentářů je Michal Téra (1976).

Téra vystudoval historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a doktorát obhájil na oboru slovanské literatury. V současnosti působí na Katedře literární kultury a slavistiky Univerzity Pardubice. Věnuje se nejen překladům z ruštiny, ale také z polštiny a staroslověnštiny. Je autorem a spoluautorem několika odborných monografií.

Nový překlad *Povesti vremennych let* má nahradit již zastaralý Erbenův překlad z 19. století. V úvodní studii se Téra snaží čtenáře seznámit s historickým kontextem vzniku letopis, teoriemi o jeho původu, vzniku, autorství a také obsahem. Překlad je doplněn obsáhlým poznámkovým aparátem a komentáři. (Téra 2014)

Další Térův překladatelský počín vychází v roce 2015. Jedná se o antologii *Svatí a hříšníci: staroruská literatura 11.–12. století*. Téra se touto publikací rozhodl čtenáře seznámit s několika zásadními díly formativního období staroruské literatury z 11. a počátku 12. století. V publikaci nalezneme novou verzi překladu *Poučení Vladimíra Monomacha* (do češtiny přeložil pouze Erben v rámci *Nestorova letopisu ruského*), celou verzi *Legendy o Feodosiji Pečerském* (část díla přeložila Zoe Hauptová v rámci publikace *Ruská středověká literatura*), a také nový překlad *Pochvaly a památky knížeti Vladimírovi od mnicha Jakova*, do češtiny poprvé přeložil Blahoslav Lášek v roce 1997. Kromě již do češtiny přeložených děl obsahuje publikace také díla, která jsou do češtiny přeložena poprvé (*Boriso-glebská legenda*, *Feodosijova kázání*, *Ruská pravda*). (Téra 2015: 7-8, 11-12)

Nejnovější překladem díla staroruské literatury je nová verze překladu *Slova o pluku Igorově*, která vyšla roku 2018 v nakladatelství Černý drak. Jde o malé nakladatelství zaměřující se na fantasy, sci-fi, dějiny, tajemno, mýty, záhady a ekologii. Autorem tohoto překladu je Roman Koňářík. Kromě *Slova* vydal Koňářík v roce 2018 další dvě publikace. První nese název *Staročeské zpěvy hrdinské a milostné*. Jde o nové vydání *Rukopisů Královédvorského a Zelenohorského*, doplněné o *Píseň vyšehradskou a Milostnou píseň krále Václava*. Druhá publikace s názvem *O bozích a lidech* obsahuje moudrost našich dávných předků z časů Vědecké Kultury. Podrobnější informace o autorovi nejsou známy. (Černý drak, <http://www.cernydrak.eu/>)

5. Slovo o pluku Igorově v českých překladech

V rámci mé práce není možné se všemi překlady staroruské literatury podrobně zabývat, neboť by to vydalo na další samostatnou práci. Z tohoto důvodu jsem si pro bližší představení vybrala pouze české překlady *Slova o pluku Igorově*. Toto dílo je do češtiny nejprekládanější staroruskou literární památkou. Také jde o první a v současnosti také o poslední do češtiny přeložené dílo staré ruské literatury. První a poslední verzi překladu dělí více než 200 let. Během této doby se změnil nejen český jazyk, ale také se vlivem vědeckého bádání proměnil pohled na tuto staroruskou památku. V této kapitole nastíníme historii překladů *Slova*, zaměříme se na problematiku překladu názvu, porovnáme překlady *Slova* 19. století, a blíže se podíváme na překlad tzv. temných míst.

5.1. Historie překladů *Slova* do češtiny

Slovo o pluku Igorově zajímalo badatele a literáty nejen z Ruska, ale také z ostatních zemí od okamžiku jeho objevení. Jak jsem již uvedla v předešlé části své práce, byly vedeny dlouhé diskuze jak ohledně jeho pravosti, tak také ohledně formy. *Slovo* je psané rytmizovanou prózou. Podle jedné teorie jde o samostatné prozaické dílo, podle druhé je *Slovo* považováno za více nebo méně přímý zápis ústně tradované hrdinské písně. (Bláhová et al. 2013: 32-33) Tyto nejasnosti ohledně formy se projevíly v ruských i v českých překladech. Někteří pro svůj překlad zvolili prozaickou podobu, jiní se rozhodli přeložit *Slovo* veršem. Proti veršovaným překladům se stavěl literární vědec D. S. Lichačov. Dle jeho názoru nemůžeme veršované překlady *Slova* nazývat „překlady“. Text *Slova* je rytmický, ale nelze tento rytmus chápat jako verše, které jsou typické pro literaturu 19. a 20. století. Z tohoto důvodu považuje Lichačov tyto veršované překlady spíše za „pereloženija“, tzn. volnější překlady. (Лихачев 1950: 150)

Během 19. století bylo *Slovo* přeloženo do češtiny pětkrát, ovšem vydáno bylo pouze třikrát (Hanka, 1821; Hattala, 1858; Erben, 1869). Překlad Samuela Rožnaye se nedochoval, a verze Josefa Jungmanna, jež byla hotova v roce 1810, vyšla poprvé až roku 1932. Pro všechny tyto publikované překlady vybrali autoři prozaickou podobu. Jejich rozhodnutí může souviset s faktem, že až na Erbena, jenž je českému čtenáři znám díky své básnické tvorbě, se jednalo především o jazykovědce.

Po překladu K. J. Erbena nastala v překladech děl staroruské literatury přes 50 let trvající pauza. K obnovení zájmu o tuto oblast došlo až ve 20. letech 20. století. Roku 1926 vyšel překlad *Slova* od Pavla Papáčka. O šest let později, tedy roku 1932, byl poprvé publikován překlad Josefa Jungmanna.

Největší popularity dosáhlo *Slovo* ve druhé polovině 20. století. Od konce druhé světové války do roku 1989 vyšla tato staroruská památka v českém překladu sedmkrát (Kubka, jaro 1946; Kubka, podzim 1946; Kubka, 1950; Skalová, 1955; Jungmann, 1958; Vrbová, 1977; Libertin, 1978). Jediný překlad 21. století vyšel roku 2018 a jeho autorem je Roman Koňářík.

Co se týče formy, jsou překlady 20. století rozmanitější. Setkáme se jak s překlady prozaickými, tak s překlady veršovanými. Také mezi veršovanými překlady můžeme pozorovat rozdíly. Někteří autoři zvolili pro překlad volnější verš a zaměřili se spíše na obsahovou přesnost překladu (Kubka, 1950; Skalová, 1955), někteří se rozhodli pro rýmovaný verš a tím utrpěla obsahová stránka díla. Nejvýrazněji jde tento postup pozorovat u překladu Hany Vrbové z roku 1977. U veršovaných překladů obecně hraje překladatelův básnický talent velkou roli. Drží-li se překladatel poezie přesně obsahu, odchýlí se od originálu v počtu slabik, v opakování přízvuků a hlásek, a v překladu se ztrácí také rým. Pokud se překladatel zaměří na reprodukci rytmických vlastností, utrpí většinou obsahová stránka díla. Z těchto důvodů je veršovaný překlad kompromisem mezi překladem (reprodukcí významu) a nápodobou. Práce překladatele veršů má zpravidla blíže k samostatné básnické tvorbě. (Horálek 1957: 26)

Překlad *Slova* je stejně jako překlad ostatních literárních památek z období ruského středověku složitý. U tohoto díla je situace o to komplikovanější, vzhledem k tomu, že jediný dochovaný exemplář shořel v Moskvě roku 1812, tudíž se musíme spoléhat na první vydání a opisy. Jak si ukážeme dále v této kapitole, autoři prvních ruských překladů měli s dešifrováním staroruského textu velké obtíže a do současnosti existují v textu *Slova* nejasná místa. Aby se při překladu památek tohoto druhu zabránilo vzniku chyb jsou důležité nejen výborné filologické znalosti překladatelů, ale především znalosti historické, se specializací na období středověku. To se týká nejen překladatelů ruských, ale také překladatelů všech ostatních národností. Někteří badatelé, jako např. D. S. Lichačov, věnovali výzkumu *Slova* převážnou část svého života, a ani za tak dlouhou dobu se jim nepodařilo toto dílo zcela pochopit.

Při pohledu na autory českých překladů zjistíme, že nikdo z nich nemá hlubší znalosti v oblasti dějin ruského středověku. Kromě toho se nikdo z nich dlouhodoběji *Slovem*, nebo celkově ruskou středověkou literaturou nezabýval, a překlad literární památky tohoto druhu je v jejich tvorbě ojedinělý. Tímto zjištěním nechci české překlady *Slova* snížit, ale v průběhu mé analýzy, by tento fakt měl být brán na vědomí.

Dalším faktorem důležitým pro kvalitu výsledného překladu je výběr výchozího textu. *Slovo* bylo od svého objevení do současnosti publikováno mnohokrát nejen ve staroruštině, ale také v překladu do moderní ruštiny. Také v ruském prostředí nalezneme překlady veršované (V. A. Žukovskij, N. A. Zabolockij, A. N. Majkov, N. I. Rylenkov, D. K. Balmont) i prozaické (N. A. Mešerskij, O. V. Tvorogov). Ruských překladů je samozřejmě mnohem více (uvedla jsem zde pouze některé).¹ Hned několik verzí vytvořil jeden z největších znalců *Slova* D. S. Lichačov.

5.2. Popularita *Slova*

Popularita *Slova* u našich překladatelů byla odrazem jeho popularity v carském Rusku a posléze v Sovětském svazu. Jen soupis publikací a článků zabývajících se tímto textem by vydal na několik bibliografií. V čem tkví jeho popularita? Badatelé v čele s D. S. Lichačovem jsou toho názoru, že je dána především jeho hlavní myšlenkou. Příběh není pouze systematickým vyprávěním o výpravě knížete Igora proti Polovcům a o porážce jeho vojska. Cílem autora, jehož jméno se nám do současnosti nedochovalo, bylo poukázat na osud ruské země. Text měl vyzvat čtenáře ke sjednocení na ochranu své země před nepřáteli. Hlavní příčinu porážky nevidí autor v slabosti ruských vojsk, ale v knížatech, která se místo všeruskými zájmy, zabývají vzájemnými neshodami. Podle Lichačova je i přes popis porážky toto dílo plné víry v sílu ruského národa a v lepší budoucnost ruské země. Tuto hlavní myšlenku zdůraznil také Bedřich Engels, v jednom ze svých dopisů Karlu Marxovi roku 1856. (Лихачев 1961: 23-26)

Slovo bylo objeveno v 90. letech 18. století. První vydání bylo publikováno roku 1800. Krátce po svém objevení hrálo *Slovo* důležitou úlohu v rozvoji národního uvědomění v časech před a po Vlastenecké válce roku 1812. Kromě toho mělo vliv na rozvoj národního tématu v ruské literatuře. Autor *Slova* sice patří ke vzdělané části obyvatelstva

¹ S několika variantami ruských překladů, a s doplňujícími materiály se můžete seznámit na webu: <http://slovoopolku.ru/>

a pravděpodobně se pohyboval blízko vládnoucí vrstvě, ale ve svém díle se zajímá o obyčejný lid. Objevení *Slova* pokládá Lichačov za jeho druhé zrození. Třetí zrození přichází s nástupem sovětské epochy. V této době *Slovo* zaujalo významné postavení v sovětské kultuře. Vzniklo mnoho nových překladů. O *Slovo* se zajímali nejen vědci a překladatelé ze Sovětského svazu, ale také z ostatních „spřátelených“ států. Láska k vlasti, kterou autor do tohoto díla vtisknul, ho učinila nesmrtelným. (Лихачев 1950: 150-154)

Roku 1950 se oslavovalo 150. výročí od prvního vydání *Slova*. K tomuto výročí bylo vydáno několik publikací a článků. V témže roce se konalo zasedání Ústavu literatury a jazyka AV SSSR, na kterém s úvodním slovem nesoucím název „Слово о полку Игореве“ и русская культура vystoupil V. V. Vinogradov. Dle Vinogradova bylo *Slovo* objeveno v důležitém období přechodu Ruska od feudalismu ke kapitalismu. V tomto období docházelo také k uvědomování si podstaty ruského národa a k upevňování norem ruského jazyka. Zvyšující se zájem o tuto památku byl důkazem zvyšující se kulturní vyspělosti ruského národa. Badatelé hledali ve *Slovu* jak kořeny národní poezie, tak také kořeny moderního ruského jazyka. V této souvislosti Vinogradov odkazuje na práci „Марксизм и вопросы языкознания“ od J. V. Stalina. Stalin ve své práci poukazuje na fakt, že základy elementů současné ruštiny byly položeny už v dávné minulost. Podle Vinogradova vstupuje v sovětském období výzkum *Slova* do nové etapy. Až v tomto období se začala odkrývat celonárodní patriotická podstata, národní jádro jeho uměleckého systému a myšlenkový obsah tohoto díla. (Виноградов 1950)

5.3. Problematika názvu

České překlady *Slova* byly většinou publikovány pod dnes již vžitým názvem *Slovo o pluku Igorově*. Tento název je ovšem problematický. Původní staroruský název díla zní *Слово о плъку Игоревѣ, Игоря сына Святъслава, внука Ольгова*. Jako problém se jeví především překlad slova „плъкъ“. V českém etymologickém slovníku se dočteme, že staroslovanské „плъкъ“ znamená „vojsko, bitevní šik“. (Machek 2010: 464) Překlad „pluk“ je sice nejpodobnější ruskému názvu, ale neodpovídá původnímu staroslovanskému významu. První ruské vydání z roku 1800 bylo publikováno pod obsáhlým názvem: *Ироическая песнь о походе на половцев удельнаго князя Новагорода-Северского Игоря....* Slovo „плъкъ“ je zde přeloženo slovem „поход“, které do češtiny překládáme jako „válečná výprava, tažení“.

Překladatelé se u názvů překladů 19. století tímto způsobem inspirovali a nutno podotknout, že tyto názvy jsou přesnější než názvy překladů 20. století. Václav Hanka svůj překlad z roku 1821 vydal pod názvem *Igor Swatoslawič: hrdinsky zpiew o taženj proti Polowcům*. Publikace Martina Hattaly z roku 1858 nese název *Slovo o polku Igorevě* (Hattala použil místo slova „pluk“ rusismus „polk“). Samotný text překladu je uveden nadpisem *Pověst' o výpravě Igora, syna Swatoslavova, vnuka Olgova*. Erbenova publikace *Dvě zpěvů staroruských*, obsahuje kromě *Zádonštiny*, také *Zpěv o válečné výpravě Igorově, syna Swatoslavova vnuka Olegova*.

Jak jsem již zmínila, většina překladů 20. století je publikována pod názvem *Slovo o pluku Igorově*. Najdeme zde dvě výjimky. Tou první je prozaický překlad Pavla Papáčka nesoucí název *Píseň o výpravě Igorově, Igora syna Svjatoslavova, vnuka Olegova*. Druhou výjimkou je překlad Hany Skalové z roku 1955, který nese název *Zpěv o výpravě Igorově, Igora, syna Swatoslavova, vnuka Olgova*.

5.4. Specifika překladů 19. století

O alespoň částečné zhodnocení překladů *Slova* 19. století se v minulosti pokusilo několik badatelů. Prvním z nich je V. A. Francev, který v předmluvě k edici Jungmannova překladu z roku 1932 tvrdí, že ani jeden český překlad vydaný do roku 1932 nemá větší vědeckou cenu a nepřispěl k lepšímu pochopení ruského originálu. Za nejpovedenější překlad pokládá Hattalovu verzi z roku 1858. Překlad K. J. Erbena pokládá za slabší v historických vysvětleních a v některých překladatelových dohadách. Dále Francev přichází s názorem, že Václav Hanka při své práci použil Jungmannův rukopis. Svě tvrzení dokládá na úpravách textu provedených Josefem Jungmannem. Shodné úpravy se vyskytují také v Hankově verzi. Patří k nim např. změny v interpunkci, které Jungmann provedl pro logičtější spojení částí textu. (Francev 1932: 6, 14)

S názorem Franceva souhlasí také Orest Zilynskyj, slovenský literární historik a kritik ukrajinského původu. Ve studii vydané v rámci *Překladů II. Josefa Jungmanna* z roku 1958 Zilynskyj provedl srovnání Jungmannovy a Hankovy verze. Dle jeho názoru začal Hanka překládat samostatně, později začal čerpat z Jungmannova rukopisu, v němž prováděl četné opravy. (Jungmann 1958: 598) Výsledkem těchto oprav je těžkopádný nepoetický překlad. Hanka mnoho slov a frází vůbec nepřeložil, ale jen opsal ruská slova českým pravopisem bez výkladu a bez vysvětlení. (Francev 1932: 18) Oproti tomu

Jungmann dokázal ve svém překladu spojit dvě zdánlivě protichůdné tendence, úsilí zachovat co nejvíce z autentického rázu památky, a snahu vytvořit po estetické stránce text co nejučinnější. (Jungmann 1958: 602)

S názory Franceva a Zilynského týkajících se podobnosti obou překladů se po vlastním porovnání ztotožňuji. Hankova verze je s Jungmannovým překladem téměř totožná. Uvedme si několik příkladů:

*„Tehda vstoupil Igor **kníže** v zlatý **třemen**, a jel po šírém poli. Slunce jemu tmou cestu zastupovalo, noc stonící jemu hrůzou ptactvo **probudila**.“* (Francev 1932: 27)

*„Tehdá wstaupil Igor **kněz** w zlat **střemen** i **pogel** po šjrém poli. Slunce gemu tmau **paut'** zastaupalo; noc stoneci gemu hrozau ptactwa **wzbudila**.“* (Hanka 1821: 9)

Nebo:

*„Polovci jdou od Donu, i od moře, i od všech stran. Ruské pluky obstoupili. Děti běsovy **povykem** pole přehradili, ale **udatní Rusové** přehradili se červenými štíty.“* (Francev 1932: 29)

*„Polowci gdau od Dona, i od moře, i ode všech stran. Ruské pluky obstaupili. Děti běsowy **křikem** pole přehradily, a **chrabříj Rusici** přehradili se červenými štjty.“* (Hanka 1821: 13)

A poslední:

„Bili se den, bili se druhý: třetího dne k polední padli praporce Igorovi.“ (Francev 1932: 31)

„Bili se den, bili se druhý, třetjho dne ku poledni padli praporci Igorowi.“ (Hanka 1821: 17)

V ukázkách jsem zvýraznila odlišnosti, které mezi překlady jsou. Ty spočívají pouze v záměně slov za synonyma, nebo změnou předpon a koncovek. Rozdíly v pravopisu jsou dány tím, že Jungmannův překlad byl vydán až roku 1932, tudíž ho editor textu V. A. Francev upravil podle pravopisných norem 30. let 20. století. V roce 1842 byla provedena Šafaříkova reforma češtiny, podle které se hláska „j“ začala označovat skutečným písmenem „j“ místo „g“. Příslušným písmenem se začalo označovat také dlouhé „í“. Další reforma nastala roku 1849, kdy bylo „w“ nahrazeno „v“, a psané „au“ nahradilo „ou“. (Cuřín 1985: 81)

Z těchto dvou překladů bych kladněji hodnotila verzi Josefa Jungmanna. Výběr slov Václava Hanky nezní tak přirozeně. Hanka patrně podlehl trendu, jemuž se ve své práci věnoval Valerij Temnuchin. Ten považuje za jeden z největších problémů u překladů *Slova* ze staroruštiny do moderní ruštiny snahu zachovat v překladu ve velké míře staroruská slova. Jejich cílem je dle jeho názoru ukázat čtenáři krásu staroruského jazyka a přiblížit svůj text co nejvíce staroruskému originálu. Ve výsledku poté vzniká text tvořený pestrou směsicí staroruských a moderních slov.

Tuto tendenci nalezneme jak u prvních ruských překladů na počátku 19. století, tak u překladů pozdějších. Jako příklad Temnuchin uvádí překlady V. A. Žukovského, A. N. Majkova, S. V. Šervinského, N. A. Zabolockého. (Темнухин 2019)

Dle mého názoru se s obdobným případem lze setkat také u českých překladů 19. století. Hanka a posléze také Hattala a Erben se snaží svými překlady co nejvíce přiblížit kráse staroruského originálu. Z tohoto důvodu do svého textu přebírají mnoho rusismů, a pro navození dojmu starobylosti hojně využívají archaismy. Několik příkladů si uvedme v následující tabulce²:

Staroruský originál	J. Jungmann (1811)	V. Hanka (1821)
начяти старыми словесы (s. 9)	počítí starými slovy (s. 23)	načjti starými slowesy (s. 3)
княземъ славу рокотяху (s. 9)	knížatům slávu zvučely (s. 23)	knjžatům sláwu rokotaly (s. 5)
свои бръзья комони (s. 9)	své brzké koně (s. 25)	swoge rychlé komoně (s. 5)
по мыслену древу (s. 9)	po myslném stromě (s. 25)	po myslném dřevu (s. 7)
въ златъ стремь (s. 9)	v zlatý třemen (s. 27)	w zlat střemen (s. 9)
лисици брешуть (s. 9)	lišky štěkají (s. 27)	lišky břěšj (s. 9)
чръныя тучя (s. 10)	černé mraky (s. 29)	černé tuče (s. 11)

² U ukázek staroruského originálu čerpám z publikace Энциклопедия «Слова о полку Игореве»: Том 1 А—В. (Дмитриев et al. 1995a: 9-10)

Ani následující dva překlady od Hattaly a Erbena se od Jungmannovy a Hankovy verze v mnohém neliší. Nelze vyloučit, že se Hattala a Erben také neinspirovali překlady svých předchůdců. Otázkou však zůstává, v jaké míře byli autoři seznámeni s rukopisem Jungmannova překladu. Příčinou podobnosti může být už samotná prozaická forma překladů. Zatímco u veršovaných verzí 20. století si autoři s textem pohrávali, u prozaických překladů 19. století se snažili vytvořit překlad co nepřesnější a nejpodobnější originálu. Zilinskyj věnoval převážnou část studie shodě mezi Jungmannovou a Hankovou verzí. Ovšem povšiml si také shody mezi Erbenovým a Jungmannovým překladem, i když podle něj Erben pravděpodobně Jungmannův překlad neznal. Pro podložení své teorie uvádí následující příklad:

J: *lišky štěkají na červené štíty*

H., Ht: *lišky břeší na červené štíty*

E: *lišky štěkají na červené štíty.* (Jungmann 1958: 604)

Podobnost mezi všemi čtyřmi verzemi 19. století lze pozorovat také na ukázkách následující. U ukázky z Erbenova překladu si lze povšimnout slova v závorce. Tyto závorky s dovysvětlením, resp. s autorovým dohadem, se nacházejí v celém textu a kritizoval je např. V. A. Francev (1932: 6). Nehledě na přesnost nebo nepřesnost Erbenových dohadů, jsou dle mého názoru v mnoha případech tyto dodatky zbytečné, a narušují celkový dojem z překladu:

„...stojíš na braní, prýskáš na vojska střelami, hřímáš o lebky meči ocelovými.“
(Francev 1932: 29)

„...stogjš na braní, pryščeš na vojska střelami, hřjmáš o přjblíce meči oceliwými.“
(Hanka 1821: 13)

„...stojíš na předni straži, prýskáš na vojsko střelami, hřímáš o přilbice meči ocelovými.“ (Hattala 1858: 14)

„...stojíš v první řadě, prýskáš na vojsko (nepřátelské) střelami, hřímáš o přilby meči ocelovými.“ (Erben 1869: 7)

V následující tabulce pro porovnání doplním překlady vybraných slov z verzí Hattaly a Erbena:

Staroruský originál	J. Jungmann (1811)	V. Hanka (1821)	M. Hattala (1858)	K. J. Erben (1869)
начяти старыми словесы (s. 9)	počítí starými slovy (s. 23)	načtí starými slowesy (s. 3)	počítí starodávným spůsobem (s. 12)	spůsobem písni starobylých počali (s. 3)
княземъ славу рокотаху (s. 9)	knížatům slávu zvučely (s. 23)	knjžatům sláwu rokotaly (s. 5)	knížatům slávu rokotaly (s. 12)	rokotaly slávu (s. 3)
свои бръзья комони (s. 9)	své brzké koně (s. 25)	swoge rychlé komoně (s. 5)	své rychlé komoně (s. 12)	své rychlé koně (s. 3)
по мыслену древу (s. 9)	po myslném stromě (s. 25)	po myslném dřevu (s. 7)	po stromě myslí (s. 13)	po myslivém lese (s. 3)
въ златъ стремень (s. 9)	v zlatý třemen (s. 27)	w zlat střemen (s. 9)	ve zlatý střemen (s. 13)	ve zlatý střemen (s. 5)
лисици брешуть (s.9)	lišky štěkají (s.27)	lišky břešj (s. 9)	lišky břeší (s. 13)	lišky štěkají (s. 5)
чръныя тучя (s.10)	černé mraky (s.29)	černé tuče (s.11)	černé mrakavy (s. 14)	černá mračna (s. 7)

Nebudu se hlouběji věnovat rozboru překladů 19. století. Nejsem bohemista specializující se na vývoj češtiny, tudíž nemohu posoudit, jak byla slova použitá překladateli v první polovině 19. století frekventovaná. Toto období se nese v duchu vývoje českého jazyka a do češtiny bylo přebíráno mnoho nových slov z ostatních slovanských jazyků, dialektů atd. Z pohledu dnešního čtenáře ale považuji za nejzdařilejší

překlad 19. století verzi Josefa Jungmanna. Jungmann, ač je právě jeho překlad nejstarší a nachází se v něm nepřesnosti způsobené chybami v ruském textu, z něhož čerpal, se nesnaží o archaickou stylizaci textu, ale jeho snahou je vytvořit text, který bude čtenáři srozumitelný. Dnešnímu čtenáři jsou bližší slova *mraky* než tuče a mrakavy, koně místo komoně nebo štěkají místo břeší.

5.5. Překlady 20. a 21. století

O porovnání českých překladů *Slova* 20. a 21. století se do současnosti žádný badatel nepokusil. V tomto období byla tato literární památka v českém překladu publikována osmkrát. Provést kvalitní podrobnou analýzu a porovnání takového množství překladů není v rámci mé práce možné, proto se v této kapitole pokusím alespoň o nástin této problematiky. Otázkou také zůstává, zdali je vůbec možné překlady tohoto období navzájem porovnat, neboť na rozdíl od překladů 19. století, které jsou si relativně blízké, jsou překlady 20. a 21. století mnohem rozmanitější.

Jediný prozaický překlad 20. století vyšel roku 1926 pod názvem *Píseň o výpravě Igorově, Igora syna Svjatoslavova, vnuka Olegova*. Vychází v nakladatelství J. Otty v rámci edice Ottova ruská knihovna a jeho autorem je Pavel Papáček. Cílem edice bylo popularizovat ruskou literaturu u českých čtenářů. Na rozdíl od prozaických překladů 19. století neobsahuje Papáčkova verze tolik archaismů. Autorův záměr vytvořit překlad blízký českému čtenáři je viditelný na bohatém poznámkovém aparátu, ve kterém autor čtenáři osvětluje nejasná místa, seznamuje ho s kontextem událostí a jednotlivými postavami. (Papáček 1926)

Po konci druhé světové války vyšel ve třech vydáních první český veršovaný překlad *Slova* (pokud nepočítáme veršovanou verzi Samuela Rožnaye, která se do dnešních dnů nedochovala). Jeho autorem je František Kubka. O historii vzniku tohoto překladu jsem již psala v předešlé části své práce. Před třetím vydáním z roku 1950 Kubka svůj překlad revidoval a přestavěl na základě nové odborné literatury. Jak sám v předmluvě uvádí „*ve skutečnosti nezůstal jediný verš nedotčen.*“ (Kubka 1950: 37) Pro větší přehlednost rozdělil autor text třetího vydání do očíslovaných odstavců a ty dále do oddílů, které opatřil krátkým označením obsahu. Dále svůj překlad opatřil vysvětlivkami podle nejnovějších sovětských a jiných zdrojů. (Kubka 1950: 36-37)

Pro přiblížení zvolené strategie jednotlivých překladatelů uvedu ve své práci ze všech překladů stejný úryvek. Pro porovnání vkládám také text ve staroruštině:

„Се вѣтри, Стрибожи внуци, вѣють съ моря стрѣлами на храбрыя пълкы Игоревы. Земля тутнетъ, рѣкы мутно текутъ, пороси поля прикрывають, стязи глаго лютъ: половци идуть отъ Дона и отъ моря, и отъ всѣхъ странъ. Рускыя пълкы отступиша.“ (Дмитриев et al. 1995a: 10)

Kubka ve svém překladu z roku 1946 pozměnil nejen výběr slov, ale také slovosled. Z této krátké ukázky to není patrné, ale po prostudování obou Kubkových překladů je očividné, že ve verzi z roku 1946 provedl autor přesuny celých částí textu. Těžko posoudit, s jakým záměr tak učinil. Verze z roku 1950 je již uspořádána dle originálního textu. Ve své práci uvádím ukázky pouze ze druhého a třetího vydání, neboť první vydání se mi nepodařilo získat, ale podle dostupných informací je totožné s vydáním druhým.

*„Hle větry, Stribohovi vnuci,
nesou se od moře jako šípy
na chrabré pluky Igorovy,
země duní,
řeky kalně tekou,
prach zahaluje kraj,
praporce plesají.
Polovci jdou od Donu
i od moře
a ruské pluky
obklíčili se všech stran.“* (Kubka 1946: 13-14)

*„To větry, Stribohovi vnuci,
přivanou od moře mrak šípů
na chrabré pluky Igorovy.
Země duní,
řeky kalně tekou,
prach široko daleko přikrývá pole.
Praporce hlásí:*

*Polovci jdou od Donu
i od moře!
I obklíčili ruské pluky
se všech stran.*“ (Kubka 1950: 13)

O pět let později po Kubkově třetím vydání je publikován překlad Slova Hany Skalové. „*Nynější překlad všech tří děl od Hany Skalové je novým příspěvkem k dalšímu rozšíření znalostí staré ruské literatury u nás. Je to výsledek velké práce, při které překladatelka plně vnikala do problematiky starých ruských textů a s citem hledala uměleckou podobu překladu, která by nejlépe odpovídala originálu.*“ Autorka zvolila pro svůj překlad nerýmovaný verš. Při práci si klade za cíl vytvořit překlad, který bude snadno dostupným vydáním určeným pro širokou veřejnost. (Skalová, Wollman 1955: 20)

*„Stribohovi vnuci, rozzuřené větry,
ženou ostré šípy, Polovců od moře,
bičující slavné pluky Igorovy.
Zem dupotem duní, brody řek se kalí,
vichrem prach se zvedá, širá pole kryje.
Prapory hlásají: Jdou Polovci s Donu,
jdou oni od moře, jdou oni ze všech stran,
obklíčili kruhem všechno ruské vojsko.*“ (Skalová, Wollman 1955: 32)

Překlad Hany Vrbové roku 1977 vyšel v nakladatelství Albatros, které se zaměřuje na knihy pro děti a mládež. Autorka si klade za cíl zaujmout svým překladem především mladé čtenáře, kteří se obvykle na klasická díla dívají s nedůvěrou. „*Snad je mé přání trochu neskromné, ale zatoužila jsem dokázat právě mladým lidem, jak mohou být díla minulosti živá, současná a plná krásy, a tomuto cíli jsem se rozhodla podřídit celé pojetí překladu.*“ Při překladu Vrbová váhala nad otázkou, zdali zvolit rýmovanou podobu nebo spíše volný verš. Zpočátku se pokoušela podle originálu prokládat volný verš rýmovanými vsuvkami, ale v našem literárním kontextu jí tato kombinace nepřípadala ideální. Z tohoto důvodu se nakonec rozhodla pro rýmovanou volbu překladu. Ta má podtrhnout emocionalitu skladby, její metaforičnost a hudebnost. (Vrbová 1977: 63-65) V porovnání

s originálním textem je patrné, že se Vrbová originálního textu striktně nedrží. Některé části textu vypouští, jiné informace přidává.

*„Z přímoří dech větrů, Stribogových vnuků,
přináší smršť šípů z poloveckých luků.
Země temně duní,
v řekách kal se vzdouvá,
nad polem prach víří,
prapory se čeří
a hlásají:
Z Donu,
od modrého moře
Polovci jdou, ženou divým tryskem oře.
Ruští vojíni jsou obklíčeni sběří...“ (Vrbová 1977: 23-24)*

O rok později vyšel překlad, jehož autorem je Otto Libertin. Libertinův překlad se od předešlých překladů liší svou formou. Jak jsem již uvedla ve své práci, je toto vydání určeno především pro živý přednes. Pro zvýšení dramatickosti rozdělil Libertin verše na nejmenší možné základní jednotky. Kromě toho se autor důsledně vyhýbá interpunkci. Z mého pohledu není tato verze pro běžnou četbu nejvhodnější.

*„Z moře vstaly vichry
synové Stribohovi
nesou šípy
bičující
chrabré pluky Igorovy
Země
zaduněla
řeky
se zakalily
zvedly se
sloupy prachu
po širém*

*bitevním poli
Praporce
promluvily
od Donu
od Moře
ze všech stran Polovci jdou
ruská vojska
kol kolem
jako zed' obstoupili.“ (Libertin 1978: 41-42)*

Nejnovější Koňářkův překlad z roku 2018 se výrazně neliší od překladů předcházejících. Autor se snaží co nejvíce přiblížit se staroruskému originálu, proto pro svůj překlad zvolil volný verš.

*„To větry Stribohovi vnuci,
ženou od moře střely
na chrabré Igorovy pluky.
Země duní, řeky se kalí,
prach pole přikrývá.
Praporce hlásí: Polovci jdou od Donu i od moře“
A ze všech stran obklíčili ruské pluky.“ (Koňářík 2018: 27)*

Po prostudování jednotlivých překladů docházím k názoru, že české překlady *Slova* 20. a 21. století nepřicházejí s žádnými novými informacemi a výrazně nepřispívají k hlubšímu pochopení této staroruské památky. Jak jsem již uvedla, žádný z českých překladatelů se více nespécializoval na překlad staroruské literatury, ani neměl hlubší znalosti v tomto oboru. Z řady překladů se vydělují pouze překlady Hany Vrbové a Otty Libertina, které se od ostatních výrazně odlišují svou formou (nikoli obsahem).

5.6. „Temná místa“ v českých překladech

I přes roky vědeckého bádání, zůstala v textu *Slova* nejasná místa, která u vědců stále vzbuzují diskuze. Výklad těchto „temných“ míst se může v jednotlivých vydáních lišit. Pro ilustraci této problematiky uvedme několik příkladů.

Nejvíce nepřesností se nachází v prvních dvou českých překladech. Je to dáno skutečností, že autoři jak opisu pro carevnu Kateřinu II., tak prvního vydání z roku 1800, si nebyli jistí některými pasážemi a slova nesprávně dešifrovali. Z těchto chybných překladů vycházeli také první čeští překladatelé. Většina těchto chyb byla během dvou staletí vědeckého zkoumání objasněna. Jednou z nich je část textu „*О Руская земля! Уже за шеломянемъ еси!*“ (Дмитриев et al. 1995a: 10) První překladatelé *Slova* do ruštiny zaměnili staroruské slovo „шеломя“ (корес, pahorek) za místní název. (Лихачев 1961: 116) Tento mylný výklad se promítl také v prvních dvou českých překladech:

„*О Ruská země! Již ne (za) Šelomanem jsi!*“ (Francev 1932: 29)

„*О Ruská země už Šelomianem negsi!*“ (Hanka 1821: 13)

V ostatních verzích se setkáme s překladem „hora, hory“ (Kubka, 1950; Skalová, 1955; Libertin, 1978; Koňářík, 2018) nebo „kurhan“ (Papáček, 1926; Kubka, 1946; Vrbová, 1977).

Dalším případem jsou slova „Поморье“, „Посулье“. První překladatelé je zapsali způsobem „по морю“, „по Суле“. (Лихачев 1961: 116) Tento omyl se také promítl do překladů Jungmanna a Hanky:

„...*velí poslouchati zemi neznámé, Vlze, i po moři, i po Sule...*“ (Francev 1932: 27)

„...*welj poslauchati zemi neznámé, Wolze, i po moři, i po Sule...*“ (Hanka 1821: 9)

V pozdějších překladech je tento omyl opraven:

„...*velí poslouchati zemi neznámé, Volze i Pomoří, i Posulí...*“ (Erben 1869: 5)

„...*velí poslouchati zemi neznámé, Volze, i Pomoří, i Posulí...*“ (Papáček 1926: 30)

Dále můžeme zmínit spojení „се у Римъ кричат“. Slovo „Римъ“ zde přeložíme jako „Řím“. První badatelé slova nesprávně rozdělili, a zapsali je následovně: „се Урим кричатъ“. Slovo „Урим“ bylo považováno za vlastní jméno. (Лихачев 1961: 118)

„Toť Urim křičí pod šavlemi poloveckými...“ (Francev 1932: 37)

„Hle Urjm křičj pod šawlemi Poloweckými...“ (Hanka 1821: 25)

Některá „temná místa“ však nebyla v průběhu 19. století objasněna a přešla i do překladů 20. a 21. století. Jedním z nich je pasáž obsahující slovo „мыслию“. Objevují se názory, že toto slovo bylo při opisu z originálního textu nesprávně dešifrováno a je nahrazováno slovem „мысию“ („мысь“ je dialektové označení veverka). (Ранчин) V českých překladech se můžeme setkat s oběma variantami. Variantu s „мыслию“ obsahují všechny překlady 19. století a překlad Hany Skalové z roku 1955:

„...tu roztěkal se myslí po lese...“ (Francev 1932: 23)

„...tu roztekáwal se myslj po dřewu...“ (Hanka 1821: 3)

„...to rozutěkával se myslí co slavík po stromě...“ (Hattala 1858: 12)

„...tehdy rozbíhal se myslí po lese...“ (Erben 1867: 3)

„...rozběhl se myslí jak slavík po stromě...“ (Skalová, Wollman 1955: 27)

Hana Vrbová i Otto Libertin použili při překladu příbuzné slovo „myšlenky“:

„...v myšlenkách se toulal zelenými háji...“ (Vrbová 1977: 9)

„...pustil své myšlenky...“ (Libertin 1978: 12)

Variantu „мысию“ můžeme nalézt v překladech Papáčka nebo Kubky:

„...tu rozbíhal se jako vevěrice po lese...“ (Papáček 1926: 27)

„...jal se bloudit jako vevěrice lesem...“ (Kubka 1946: 5)

Ve svém revidovaném překladu z roku 1950 se však Kubka přiklání ke druhé variantě:

„...jal se lézat myslí po stromech...“ (Kubka 1950: 8)

Zajímavý je v tomto ohledu překlad Romana Koňářika z roku 2018. Jeho vydání je dvojjazyčné, tudíž můžeme přímo v publikaci vidět staroruský text. Ten obsahuje slovo „мысию“, Koňářík ho však překládá slovem „myslí“:

„То растекашется мысию по древу.

„Pak roztěkal se myslí po stromech.“ (Koňářík 2018: 16-17)

Dalším z „temných míst“, o kterém se vedly dlouhé spory, byl význam slova „канину“. Ve staroruském textu *Slova* se píše:

„Бориса же Вячеславлича слава на судъ приведе, и на канину зелену наполому постала за обиду Олгову, храбра и млада князя.“ (Дмитриев et al. 1995a: 10)

V průběhu dvou staletí se objevily různé výklady tohoto slova. Většinu názorů můžeme rozdělit do dvou skupin. První skupina badatelů hledala význam tohoto slova v *Zádonštině*. Opírala se přitom o tuto část textu: *„...а чаду твоему Иакову лежати на зелене ковыле траве...“* Tato skupina považuje slovo „канину“ za omyl, ke kterému došlo při opisu, a opravuje ho na „ковьлу“. Český význam slova „ковьль“ je „kavyl“, tudíž druh trávy. K překladatelům, kteří se při překladu textu do ruštiny přiklonili k této variantě, patří např. V. A. Jakovlev, P. V. Vladimirov, H. Golovin, A. S. Orlov, I. P. Jeremin atd. (Дмитриев et al. 1995c: 9-11)

Druhá skupina badatelů považovala slovo „канина“ za vlastní jméno, označující místo nedaleko Černigova. K tomuto tvrzení dospěli na základě *Lavrentijova letopisu*, který se o tomto místě zmiňuje. K této skupině patří např. R. F. Timkovskij, M. A. Maksimovič. Většina badatelů však považuje slovo „Канина“ za název potoka nebo řeky. Patří k nim G. Štorm, N. K. Gudzij, D. S. Lichačov, L. A. Dmitrijev atd. Objevují se však i další výklady. (Дмитриев et al. 1995c: 9-11)

Také v českých překladech se výklad této části textu liší. Josef Jungmann a Václav Hanka při překladu zvolili podobně znějící české slovo „koninu“, ve smyslu koňské kůže:

„Borisa pak Vačeslaviče (Václaviče) sláva na soud přivedla, a na koninu (koňskou kůži) zelený přikrov prostřel, za křivdu Olga, mladého a srdnatého knížete.“ (Francev 1932: 31)

„... i Borisa Wáceslawiče sláva na saud přivedla, i na koninu zelené pokrywadlo postlal, za křivdu Olgovu, Chrabrého i mladého Knžete.“ (Hanka 1821: 15)

Martin Hattala a Karel Jaromír Erben se při překladu také shodli a oba přeložili „канину“ jako „tkaninu“:

„Borisa, syna Václavova, pak sláva na soud přivedla i na zelenou tkaninu přikrov prostřela za křivdu Olga, chrabrého s mladého knížete.“ (Hattala 1858: 15)

„Borisa pak syna Václavova, přivedla sláva na soud (boží), a položila jej na zelenou tkaninu příkrovní, pro křivdu Olegovu, udatného a mladého knížete.“
(Erben 1869: 7)

V Papáčkově verzi je slovo „канину“ přeloženo slovem „nivu“. Svůj způsob překladu objasňuje autor v poznámkovém aparátu. Tato část *Slova* s největší pravděpodobností popisuje bitvu, která se odehrála na místě zvaném Nežatina niva, nedaleko Černigova v roce 1078. Zmiňuje se o ní *Lavrentijův letopis* a také *Pověst vremennych let*. V této bitvě padl Boris, o jehož smrti pojednává uvedená věta (Дмитриев 1995c: 309-310)

„Borisa však Vjaceslaviče sláva přivedla na soud a potrestala: nivu zelenou postlala jako pohřební příkrov za křivdu na Olegovi, chrabrém a mladém knížeti.“
(Papáček 1926: 34)

Prvním z českých překladatelů, kdo se přiklonil k variantě, že slovo „канину“ je název řeky, byl František Kubka ve své druhém vydání z podzimu 1946:

*„Borise pak Václaviče
Touha po slávě
před soud Boží přivedla nad Kaninou, říčkou nad zelenou,
hrob mu ustlala,
protože urazil Olega,
chrabrého a mladého knížete.“* (Kubka 1946: 17-18)

V revidované verzi z roku 1950 však zmínka o řece Kanině chybí. Kubka se ve třetím vydání přiklání k druhé nejrozšířenější variantě, tudíž že slovo „канину“ označuje „trávu“:

*„Borise pak Václaviče
touha po slávě
před soud Boží přivedla
a na zelené stepní trávě
roucho pohřební mu rozestřela,
protože urazil Olga,
knížete chrabrého a mladého.“* (Kubka 1950: 15)

Hana Skalová se při svém překladu nedržela striktně originálního textu a přidala doplňující informace. Při překladu slova „канины“ zmiňuje nejen trávu Nežatiny Nivy, ale také bitvu, která se odehrála na březích řeky Kaniny, v níž Boris padl:

*„Statečného Borise Vjačeslaviče,
mladého knížete, tak za těch časů
slávychtivost přivedla k soudu božímu
a trávu zelenou Nežatiny Nivy
za příkrov pohřební jemu podestlala
v hrozné bitvě na březích Kaniny řeky
pro urážku nesmířitelného Olga.“ (Skalová 1955: 34)*

Hana Vrbová ve svém překladu pro děti a mládež také zmiňuje obě varianty (tzn. trávu i řeku Kaninu):

*„Boris Vjačeslavič zase na soud boží
přiveden byl svými troufalými činy.
Oleg ztrestal ho.
A smělý kníže mladý
pod pokrytem trav je pohřben u Kaniny.“ (Vrbová 1977: 25)*

Vydání Otty Libertina se od předešlých překladů liší svou formou, orientovanou především na živý přednes. Při překladu tohoto „temného místa“ zvolil Libertin – stejně jako Skalová – volnější překlad doplněný o informace (bitva na Nežaté Nivě). Řeku Kaninu ve svém překladu přejmenovává na „Žalostnou řeku“:

*„Pro stejnou křivdu
Boris Vjačeslavič
bijící se
po Olegově boku
padl na krvi
zborcenou trávu
po marném boji
na Nežaté Nivě*

*Slávychtivost
mu podestřela
zelený rubáš
na břehu Žalostné řeky.*“ (Libertin 1978: 48-49)

Roman Koňářík se v nejnovějším překladu *Slova* přiklání k významu „řeky“:

*„Borise Vjačeslaviče pak touha po slávě
až před boží soud přivedla
u řeky Kaniny na zelené roucho pohřební,
za přestupek Olega
chrabrého a mladého knížete.“* (Koňářík 2018: 29)

V souvislosti s touto problematikou mě na Koňáříkově překladu opět zaujal staroruský text, který je v publikaci zrcadlově k českému překladu. V předmluvě autor píše, že bylo jeho snahou „co nejvíce se přiblížit významově i slovně originálnímu textu, především z důvodů, že dílo vydávám dvojjazyčně a čtenář si tak může pohodlně vyzkoušet překládat ruštinu sám“. Dále autor uvádí, že kvůli čtivosti textu občas změnil slovosled nebo doplnil několik slov. (Koňářík 2018: 13-14) Ve staroruském textu *Slova* v Koňáříkově publikaci se píše:

*„Бориса же Вячеславлича слава
на суд приведет
и на ковыле зелену наполому постла
за обиду Олгову,
-храбра и млада князя.“* (Koňářík 2018: 28)

Pozorný čtenář může zaregistrovat, že ve staroruském textu chybí zmínka o řece Kanině. Je zde uvedeno pouze slovo „КОВЫЛЕ“. Autor navíc nikde v poznámkách neuvádí, proč pro překlad zvolil právě tuto variantu, a kde se v českém textu vzala zmínka o řece Kanině. U dvojjazyčného vydání to považuji za velký nedostatek.

Tzv. „temných míst“ se v textu *Slova* nachází daleko více, ve své práci zdaleka neuvádím všechny. Několika příklady jsem chtěla pouze poukázat na jednu z obtížných oblastí v překládání staroruské literární památky.

6. Soupis publikací

Soupis obsahuje pouze vydané publikace obsahující překlady staroruských děl.

	Publikace	Překladatel	Nakladatelství	Rok
1.	Igor Swatoslawič: hrdinsky zpiew o taženj proti Polowcům	Václav Hanka	Haze, Krauss, Enders	1821
2.	Slovo o polku Igorově	Martin Hattala	Bedřich Tempský	1858
3.	Nestorův letopis ruský	Karel Jaromír Erben	Nákladem Musea království českého: V kommissí kněhkupectví Frant. Řivnáče	1867
4.	Dvě zpěvů staroruských, totiž: O výpravě Igorově a Zádonština	Karel Jaromír Erben	Nákladem král. české společnosti nauk	1869
5.	Píseň o výpravě Igorově, Igora syna Svjatoslavova, vnuka Olegova	Pavel Papáček	J. Otto, spol. s r. o.	1926
6.	Slovo o pluku Igorově	Josef Jungmann	Nákladem Slovanského Ústavu v komisi nakladatelství „Orbis“	1932
7.	Nestorův letopis ruský	Karel Jaromír Erben	Melantrich	1940
8.	Slovo o pluku Igorově	František Kubka	V. Neubert a synové	jaro 1946
9.	Slovo o pluku Igorově	František Kubka	V. Neubert a synové	podzim 1946
10.	Zádonština: staroruský žalozpěv o boji s Tatary r. 1380: rozprava literárně dějepisná: kritické vydání textů	Jan Frček	Nákladem Slovanského ústavu	1948
11.	Slovo o pluku Igorově	František Kubka	Melantrich	1950

12.	Putování ruského kupce Afanasije Nikitina přes tři moře	Vincenc Lesný	Slovanské nakladatelství	1951
13.	Nestorův letopis ruský-pověst dávných let	Karel Jaromír Erben	Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění	1954
14.	Tři zpěvy staroruské	Hana Skalová	Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění	1955
15.	Listy Ivana Hrozného	Hana Skalová Bohuslav Ilek	Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění	1957
16.	Překlady II.	Josef Jungmann	Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění	1958
17.	Rozmarné povídky staré Rusi	Emanuel Frynta	Odeon	1966
18.	Kéž hoří popel můj	Hana Vrbová	Mladá fronta	1967
19.	Život protopopa Avvakuma jím samým sepsaný a jiná jeho díla.	Bohuslav Ilek	Odeon	1975
20.	Slovo o pluku Igorově	Hana Vrbová	Albatros	1977
21.	Slovo o pluku Igorově	Otto Libertin	Supraphon	1978
22.	O Vasiliji Zlatovlasém, kralevici České země.	Světla Mathauserová	Vyšehrad	1982
23.	Povídky ze staré Rusi	Světla Mathauserová	Odeon	1984
24.	Rozmarné povídky Staré Rusi	Emanuel Frynta	Vyšehrad	1985
25.	Smích a běs: Staroruské hagiografické příběhy	Světla Mathauserová, Bohuslav Ilek	Odeon	1988
26.	Zlatý prsten	Josef Vlášek	Panorama	1988
27.	Písemnictví ruského středověku: od křtu Vladimíra Velikého po	Zoe Hauptová Václav Konzal	Vyšehrad	1989

	Dmitrije Donského: výbor textů 11.-14. století.	Emilie Bláhová		
28.	O umění básnickém a dramatickém: (antologie)	Světle Mathauserová	KLP-Koanisch Latin Press	1997
29.	Počátky křesťanství u východních Slovanů	Jan Blahoslav Lášek	Sít'	1997
30.	Poselství carských a císařských kurýrů: Řezno-Praha-Vídeň- Moskva, 15.-17. století	Světle Mathauserová	Česká koordinační rada Společnosti přátel národů východu	2000
31.	Haličsko-volyňský letopis	Jitka Komendová	Argo	2010
32.	Ruská středověká literatura: od křtu Vladimíra Velikého po Dmitrije Donského: výbor textů 11.-14. století	Zoe Hauptová Václav Konzal Emilie Bláhová	Pavel Mervart	2013
33.	Vyprávění o minulých letech: Nestorův letopis ruský: nejstarší staroruská kronika	Michal Téra	Pavel Mervart	2014
34.	Svatí a hříšníci: staroruská literatura 11.-12. století	Michal Téra	Pavel Mervart	2015
35.	Slovo o pluku Igorově	Roman Koňářík	Černý drak	2018

Závěr

Primárním cílem diplomové práce s názvem *Stará ruská literatura v dějinách českého překladu* bylo zmapovat historii překladů staroruských literárních památek do češtiny a vytvořit komplexní seznam těchto překladů. Ve své práci jsem se věnovala období od národního obrození do současnosti.

V první kapitole jsem čtenáře krátce seznámila s pojmem „stará ruská literatura“. Samotné historii českých překladů staroruských literárních památek jsem se věnovala v následujících třech kapitolách. Počátky překladů staroruské literatury souvisí s formováním moderního českého národa v době národního obrození. Český národ nemohl svou velikostí, ani kulturní vyspělostí konkurovat velkým evropským národům. Z tohoto důvodu hledal oporu ve větším slovanském celku. S tím souvisí také rozvoj české slavistiky, za jejíhož zakladatele je považován Josef Dobrovský. Z jeho popudu vznikly také první překlady staroruských literárních památek. Po dlouhou dobu bylo jediným přeloženým staroruským dílem *Slovo o pluku Igorově*. Změna nastala roku 1867, kdy Karel Jaromír Erben publikoval překlad *Povesti vremennych let a Zádonštiny*. Seznámil tak poprvé českého čtenáře s dílem ruské letopisné tradice.

Po smrti Erbena roku 1870 zájem o staroruskou literaturu upadal. Příčin bylo hned několik. V průběhu 19. století se razantně změnila nabídka ruské literatury vhodné k překladu. Zatímco na počátku 19. století byla nabídka děl omezená, na jeho konci si překladatelé mohli vybírat z děl slavných ruských autorů 19. století. Kromě toho museli překladatelé a nakladatelé reagovat na čtenářskou poptávku. Skladba čtenářstva také prošla v průběhu 19. století proměnou. Obrozený český jazyk se dostal od venkovského obyvatelstva mezi obyvatele měst a inteligenci. Rozšířila se také gramotnost a četbou si začaly krátkit volný čas také ženy.

Ve třetí kapitole se věnuji překladům 20. století. K obnovení zájmu o staroruskou literaturu došlo ve 20. letech. O první překlad staroruské literární památky po více jak 50 letech se postaral popularizátor ruské literatury Pavel Papáček. Zájem o staroruskou literaturu se vrací také do vědeckých kruhů, které byly obohaceny ruskou porevoluční emigrací (V. A. Francev, J. A. Ljackij). Kromě *Slova* se do zorného pole badatelů vrátila také *Zádonština*. Této literární památce věnoval podrobnou studii J. Frček. Slibně započatý rozvoj byl zastaven druhou světovou válkou a nacistickou okupací. Také Frčkova studie

mohla být publikována až po válce roku 1948. Jediným publikovaným dílem v době okupace bylo druhé vydání Erbenova překladu *Povesti vremennych let* (1940).

Největší popularity dosáhla staroruská literatura v letech 1945 až 1989. Do roku 1951 z ní bylo přeloženo pouze *Slovo o pluku Igorově*, *Povest' vremennych let* a *Zádonština*. Po tomto roce začal být výběr překladatelů daleko rozmanitější. Poprvé bylo přeloženo staroruské dílo s cestovatelskou tematikou (*Putování ruského kupce Afanasije Nikitina přes tři moře*, 1951), staroruská poezie (*Kéž hoří popel můj*, 1967), satirické povídky (*Rozmarné povídky staré Rusi*, 1966), listinný materiál (*Listy Ivana Hrozného*, 1957), hagiografické příběhy (*Smích a běs*, 1988) nebo první antologie, tj. výběry z literárních děl více autorů (*Povídky ze staré Rusi*, 1984; *Pisemnictví ruského středověku*, 1989). Nezapomnělo se ani na stále populární *Slovo o pluku Igorově*, které bylo ve druhé polovině 20. století publikováno sedmkrát.

Překladům od revoluce do současnosti se věnuji ve čtvrté kapitole. V 90. letech a v prvním desetiletí nového tisíciletí zájem o ruskou literaturu, v porovnání s obdobím předcházejícím, razantně opadl. Během dvaceti let byla ze staroruské literatury přeložena pouze staroruská poezie (*O umění básnickém a dramatickém*, 1997), listinný materiál a diplomatické záznamy (*Poselství carských a císařských kurýrů*, 2000), letopisné dílo (*Haličsko-volyňský letopis*, 2010) a žánrově obtížně zařaditelná památka *Na paměť a ku chvále knížete Vladimíra od mnicha Jakuba* (*Počátky křesťanství u východních Slovanů*, 1997). V posledním desetiletí je publikování staroruské literatury spojeno především s nakladatelstvím Pavel Mervart. Vyšly zde dvě antologie staroruských děl (*Ruská středověká literatura*, 2013; *Svatí a hříšníci*, 2015), a také po více než 150 letech nový překlad *Povesti vremennych let* (*Vyprávění o minulých letech*, 2014). Mimo toto nakladatelství vyšel roku 2018 nový překlad *Slova o pluku Igorově*.

Pátou kapitolu jsem věnovala českým překladům *Slova o pluku Igorově*. Jelikož jde o do češtiny nejpřekládanější staroruskou památku, bylo mým cílem čtenáři jednotlivé verze alespoň trochu přiblížit. Najdeme mezi nimi jak překlady prozaické (J. Jungmann, V. Hanka, M. Hattala, K. J. Erben, P. Papáček), tak překlady veršované (F. Kubka, H. Skalová, H. Vrbová, O. Libertin, R. Koňářik). Setkáme se s verzemi určenými pro širokou veřejnost, ale také s překlady určenými pro děti (H. Vrbová), nebo pro živý přednes. (O. Libertin). V kapitole jsem nastínila problematiku překladu názvu tohoto díla. Dále jsem čtenáře seznámila s problematikou překladu tzv. „temných míst“, tedy

nejasných částí textu, o kterých se mezi badateli vedou spory, a jejichž překlad se mezi jednotlivými českými překlady liší.

Šestá kapitola obsahuje přehledný soupis překladů staroruské literatury. Díla jsou zde řazena chronologicky, a kromě názvu překladů je zde uvedeno jméno překladatele, rok vydání a nakladatelství.

Motivace výběru textů byla u každého překladatele jiná. V 19. století se překladu staroruské literatury věnovali především jazykovědci (J. Jungmann, V. Hanka, M. Hattala) nebo historikové (K. J. Erben). Mezi překladateli 20. a 21. století nalezneme nejen vědce, zabývající se staroruskou literaturou (J. Frček, B. Ilek, S. Mathauserová, M. Téra, J. Komendová), ale také indologa (V. Lesný), překladatele z ruštiny (P. Papáček, H. Vrbová, H. Skalová) nebo duchovního (J. B. Lášek). Z mého výzkumu jsem došla k závěru, že na popularitu staroruské literatury měly vliv tyto faktory: politická situace, skladba čtenářů a jejich zájem, existence kvalifikovaných vědců a překladatelů.

Jelikož se jedná o první práci tohoto druhu, existuje ještě mnoho směrů, kterými se mohou ubírat kroky budoucích badatelů. Ve své práci jsem se pokusila vytvořit přehled velkého časového úseku, z tohoto důvodu jsem se nevěnovala jednotlivým překladům podrobněji. Také připouštím, že mohou existovat překlady, které se mi nepodařilo dohledat, i když pevně doufám, že se mi podařilo vytvořit přehled co nejúplnější.

Резюме

Данная дипломная работа: «Древнерусская литература в истории чешского перевода» знакомит читателя с историей переводов древнерусской литературы на чешский язык. Работа разделена на пять глав. Первая глава кратко объясняет читателю, что подразумевается под термином «древнерусская литература». В следующих трех главах я описываю историю развития переводов древнерусской литературы на чешский язык. Вторая глава посвящена XIX веку, третья - XX веку и четвертая переводам с 1989 года по настоящее время. Пятая глава посвящена чешским переводам «Слова о полку Игореве». Этот известный памятник литературы Древней Руси является самым переводимым произведением на чешский язык.

Термин «древнерусская литература» относится к периоду с 11 по 17 века. Начало переводов древнерусской литературы на чешский язык связано с периодом Чешского национального возрождения. Основной задачей руководителей этого процесса было: повышение чешского языка до уровня языка учёных и пробуждение в людях чешского национального сознания. Чешский язык и культура не могли конкурировать с языком и культурой больших европейских народов. По этой причине чешские возрожденцы искали поддержки у остальных славянских народов. Так родились идеи панславизма, культурно-цивилизационного, религиозного и политического единства славян. Начало чешской славистики также связано с этим периодом. Её основателем считается Йозеф Добровский. Он также является инициатором первых переводов древнерусской литературы на чешский язык. Добровский познакомился с текстом «Слова о полку Игореве» во время поездки в Россию в 1890-х годах. Этот памятник литературы был доказательством того, что культура славян является достаточно богатой и многовековой. В начале XIX века Добровский поручил перевод этого произведения своим коллегам (Йозефу Юнгману, Самуилу Рожнаю и Йозефу Мюллеру). Хотя перевод Йозефа Юнгмана был готов уже к 1810 году, но впервые его опубликовали лишь в 1932 году. К сожалению, у нас нет никакой дополнительной информации о переводе Самуила Рожнае, потому что его перевод не сохранился. Немецкий перевод Йозефа Мюллера был опубликован в 1811 году.

Первым чешским опубликованным переводом «Слова о полку Игореве» стал перевод Вацлава Ганки с 1821 года. Некоторые исследователи отметили сходство между версией Юнгмана и Ганки и пришли к выводу, что Ганка использовал в процессе перевода рукопись Юнгмана.

Развитие чешского языка, культуры и литературы было остановлено подавлением революции в 1848 году и установлением неоабсолютизма. В этот период времени: пресса, публичные выступления и литература находились под контролем цензуры. Чехи, которые были в контакте с российской интеллигенцией, считались предателями и находились под контролем полиции. Несмотря на эти осложнения, в 1858 году было опубликовано «Слово о полке Игореве» в переводе Мартина Хатталы. Период неоабсолютизма продолжался до 1859 года. После его падения, свободы были восстановлены. Культура и литература вновь стали развиваться.

Также в 1860-х годах Российская империя занимала доминирующее положение в культурной сфере славянских народов. Чтобы закрепить эту позицию, особенно после подавления польского восстания в 1863 году, в Москве в 1867 году устроили «Всероссийскую этнографическую выставку». Одним из участников которой, был Карел Яромир Эрбен. В связи с этой выставкой он опубликовал перевод «Повести временных лет» под названием «*Nestorův letopis ruský*». Эрбен начал переводить эту рукопись в 1862 году, в честь празднования тысячелетия Российской империи, а в 1869 году он опубликовал свой перевод «Слова о полку Игореве». В отличие от предыдущих версий, издание Эрбена было дополнено переводом «Задонщины». Автор объединил эти два произведения, поскольку открытие «Задонщины» было доказательством того, что «Слово о полку Игореве» было подлинным древнерусским памятником. «Задонщина» примерно на два столетия моложе, и связь со «Словом» проявляется не только в композиции, но и в выборе мотивов и терминологии.

С 1870-х годов наблюдается снижение интереса к древнерусской литературе. Одной из причин является развитие русской литературы в XIX. веке. Если в начале XIX века выбор работ был ограничен, то в конце столетия переводчики могли выбирать подходящие им произведения из большого количества книг русского

романтизма и реализма (А.С. Пушкин, Л.Н. Толстой, М.Ф. Достоевский). Изменился также состав чешских читателей.

Возрожденный чешский язык пришел из сельской местности в город. В городе на нём стали общаться не только простые жители, но и интеллигенция. Женщины также начинают читать, чтобы сократить свое свободное время. И именно из-за этого, переводчикам и издателем приходилось подстраиваться под требования читателей. По эти причинам, в этот период начинают переводиться прежде всего произведения русских авторов XIX века.

Такое положение длится до 1920-х годов. В это время интерес к древнерусским литературным памятникам начинает возобновляться. После 1918 г. роль славистики постепенно изменяется. В XIX. веке слависты занимались прежде всего филологией, историей, этнографией и фольклором. В советское время славистов в добавок стала интересовать экономика и политика. Кроме того, чешская славистика обогащается русскими эмигрантами, которые после революции направляются в Европу. Первое переведенное произведение древнерусской литературы XX века - это «Слово о полку Игореве», автором которого является популяризатор русской литературы Павел Папачек. С 1902 по 1920 год Папачек работал редактором Русской библиотеки Янна Отто, которая занималась публикацией русских произведений для широкой публики.

В 1932 году был впервые опубликован перевод «Слова о полку Игореве» Йозефа Юнгмана. Издателем стал профессор Владимир Андреевич Францев, который также принадлежал к послереволюционной русской эмиграции. Помимо переводов стала появляться также специализированная литература по древнерусской литературе. Одним из авторов является Евгений Александрович Ляцкий, историк, литературовед и профессор русского языка Карелова университета. Ляцкий планировал опубликовать свои достижения в изучении русской литературы «Historický přehled ruské literatury». Из запланированных трех томов в 1937 году был опубликован только первый том, посвященный литературе XI-XVII веков. Публикации следующих двух томов помешало начало войны.

Издательство переводов древнерусской литературы во время нацистской оккупации было значительно осложнено. В 1940 году было опубликовано только второе издание «*Nestorův letopis ruský*» К. Й. Эрбена.

Публикация переводов возобновляется только после окончания войны. Уже в 1946 году был опубликован перевод в стихах «Слова о полке Игоре» Франтишка Кубки. Кубка начал работать над переводом уже в 1920-х годах. Вернулся к нему во время Второй мировой войны. Он договорился со своим другом-издателем Карлем Нойбертем, что перевод будет опубликован после окончания войны и будет посвящен Красной армии. Первое издание было опубликовано весной 1946 года, второе осенью 1946 года.

В 1948 году было опубликовано исследование и перевод «Задонщины» под названием «*Zádonština: staroruský žalozpěv o boji Rusů s Tatarsy r. 1380*», автором которых является Ян Фрчек. Фрчек работал над этой публикацией в 1930-х годах. Материалы для неё собирал во время учебы в Советском Союзе с 1936 по 1937 гг. Важность этой работы заключается в объеме изученного материала. Фрчек включил в свою работу до сих пор две неиспользованные рукописи «Задонщины». Автор был казнен нацистами 11 декабря 1942 года.

Как и вся опубликованная литература, переводы древнерусской литературы также должны были соответствовать официальной пропаганде. До 1950 года из древнерусской литературы были переведены на чешский язык только «Слова о полку Игоре», «Повесть временных лет» и «Задонщина». Изменение произошло в 1951 году, когда был опубликован перевод работы русского купца Афанасия Никитина с названием «*Putování ruského kupce Afanasije Nikitina přes tři moře.*». Автор произведения является купец Афанасий Никитин, который описывает свое путешествие в Индию в 15 веке. Работа является доказательством того, что славянское образование в средневековье было на таком же высоком уровне, как и образование в европейских странах. Автор перевода - индолог Винценц Лесны.

Официальной пропаганде также послужило третье издание «*Nestorův letopis ruský*» К. Й. Ербена. Задачей третьего издания было: укрепить любовь читателей к Советскому Союзу, а также показать читателю, что любовь чешского народа к России имеет свои корни со времен национального возрождения.

Автором следующих двух переводов является Хана Скалова. В 1955 году была опубликована книга с названием «*Tři zpěvy staroruské*». В ней содержатся переводы: «Слова о полку Игоре», «Задонщины» и «Повесть о разорении Рязани Батыем». В отличие от «Слова» и «Задонщины», «Повесть о разорении Рязани

Батыем» переведена на чешский язык впервые. Два года спустя была издана публикация «*Listy Ivana Hrozného*». Автор перевела на чешский язык письма Ивана IV. К иностранным правителям и дворянам. Богуслав Илек также принимал участие в переводе.

В 1960-х годах количество переводов древнерусской литературы уменьшилось. В 1966 были опубликованы «*Rozmarné povídky staré Rusi*». Книга содержит переводы сатирических рассказов XVII века, которые в своём времени находились за пределами канонизированной литературы и долгое время оставались незамеченными литературоведами

Год спустя была издана публикация «*Kěž hoří popel můj*», содержащая европейскую поэзию в стиле барокко. Из русской литературной продукции того времени были выбраны стихотворения Симеона Полоцкого, который считается ведущим представителем барочной поэзии. Автор перевода - Хана Врбова.

На популярность произведений древнерусской литературы в чешской среде повлияла ее востребованность в Советском Союзе. Важнейшим советским литературоведом, занимающимся древнерусской литературой, был Дмитрий Сергеевич Лихачев. Некоторые его публикации были в 1970-х и 1980-х годах переведены на чешский язык. Лихачев исследовал в своих работах влияние древнерусской литературы на литературу XIX и XX веков. Он также искал в древнерусской литературе истоки знаменитого русского романа Эта концепция «преемственности» использовалась несколькими переводчиками для публикации своих работ. К ним относятся литературовед, теоретик перевода и переводчик с русского языка Богуслав Илек. Он также является автором перевода произведения «*Život protopora Avvakuma, jím samým sepsaný a jiná jeho díla.*» (1975). Протопоп Аввакум считается последним средневековым писателем. Его биография, которую он написал во время интернирования в Пустозерской тюрьме в 1672-1675 годах, считается первой попыткой автобиографии в русской литературе.

Также в 1970-х годах были сделаны два новых перевода «Слова». Автор первой - Хана Врбова, с которой мы уже познакомились в связи с переводом поэзии Симеона Полоцкого в книге «*Kěž hoří popel můj*». Перевод, предназначен для детей и молодежи, был опубликован в 1977 году.

В 1978 году был в издательстве «Supraphon» опубликован новый перевод «Слова». Его автором является Отто Либертин. Это издание является частью библиотеки «Lyra Pragensis». «Lyra Pragensis» была камерной ассоциацией музыки, поэзии и изобразительного искусства, основанной в 1967 году. Целью этой ассоциации было развитие программ, сочетающих художественное чтение с музыкой и изобразительным искусством. Это новое издание «Слова» было адаптировано в первую очередь для живых выступлений.

1980-е годы связаны прежде всего с работами Светлы Матхаузеровой выдающегося литературного историка и переводчика в области древнеславянской и древнерусской литературы. Матхаузерова посвятила свою жизнь изучению древнерусской литературы. Она сотрудничала с ведущими советскими учеными, такими как Д. С. Личачев. Она также является автором нескольких монографий о древнерусской литературе. Первым опубликованным переводом Светлы Матхаузеровой стала работа «*O Vasiliji Zlatovlasém, kralevici České země*» в 1982. Через два года последовала публикация «*Povídky ze staré Rusi*». В рамках этой публикации Матхаузерова решила дать читателю более полное представление о древнерусской литературе. Для публикации выбрала и перевела произведения с 9 по 17 века. Рассказы расположены в хронологическом порядке. Большинство произведений, выбранных автором, неизвестны чешскому читателю и пока не переведены.

В 1988 году Матхаузерова опубликовала перевод старых русских агиографических рассказов «*Smích a běs*». Издание также содержит «*Život protopopa Avvakuma*» от Богуслава Илка. Матхаузерова для этой публикации выбрала только агиографию касающиеся бесноватых и юродивых. По словам Матхаузеровой, именно в этом зародился традиционный русский роман.

Через год была издана публикация с названием «*Písemnictví ruského středověku*». Издание содержит избранные тексты с 11 по 14 века. Авторы - Эмилие Блахова, Зое Хауптова и Вацлав Конзал. В книге находятся тексты уже переведенные на чешский язык и тексты чешским читателям неизвестные. Второе издание было опубликовано в 2013 году под названием «*Ruská středověká literatura*».

После революции интерес к древнерусской литературе снизился. С 1990 по 2010 год были изданы всего четыре публикации, содержащие перевод

древнерусской литературы. Первой стала антология «*O umění básnickém a dramatickém*» (1997). Авторы выбирали для публикации тексты от средневековья до конца 17 века. Из русской литературы были выбраны произведения Симеона Полоцкого и Аввакума Петровича. Автор перевода - Светла Матхаузерова.

В том же году была издана публикация «*Počátky křesťanství u východních Slovanů*». В книге находится первый чешский перевод древнерусского произведения «Память и похвала русскому князю Владимиру». Автор перевода - Ян Благодлав Лашек.

В 2000 году было опубликовано книга «*Poselství carských a císařských kurýrů: Řezno - Praha - Vídeň - Moskva 15.-17. století*». В ней можно познакомиться с переводами дипломатической корреспонденции и архивными документами Московского управления внешних связей. Это последний опубликованный перевод Светлы Матхаузеровой.

С 2010 года интерес к русской литературе возобновился. В этом году вышел первый чешский перевод «*Haličsko-volyňský letopis*». Его автор - Йитка Комендова. До этого времени из русских летописей была переведена только «Повесть временных лет» и части «Новгородской летописи» переводились для публикации «*Písemnictví ruského středověku*».

В большей степени переводами древнерусской литературы стало интересоваться издательство «Павел Мерварт». В 2013 году было опубликовано уже выше указанное издание «*Ruská středověká literatura*». Год спустя был опубликован новый перевод «Повести временных лет» под названием «*Vyprávění o minulých letech: Nestorův letopis ruský: nejstarší staroruská kronika*». Автором новой версии является Михал Тера. Тера также автором антологии «*Svatí a hříšníci*» (2015). Тера решил познакомить читателя с основными произведениями древнерусской литературы XI - начала XII веков. Последнее переведенное произведение древнерусской литературы - это снова «Слово о полку Игореве», которое было опубликовано в 2018 году, а его автор - Роман Коньяржик.

В последней главе этой дипломной работы я более подробно рассмотрела чешские переводы «Слова о полку Игореве». Это самый переводимый памятник русской литературы на чешский язык. Мы можем найти переводы в стихах, прозаические переводы, версии для детей и молодежи, для широкой публики или

для живых выступлений. Я стремилась объяснить сложности перевода названия этого произведения на чешский язык и также сложности перевода т.н. темных мест в тексте «Слова».

Seznam použité literatury

Česká bibliografie

- AVVAKUM, P., ILEK, B., ed. *Život protopopa Avvakuma, jím samým sepsaný a jiná jeho díla*. Praha: Odeon.
- BEČKA J., KOUTENSKÁ, Z. *Slavica v české řeči. II, České překlady ze slovanských jazyků 1861-1890*. Praha: Slovanský ústav, 2002. ISBN 80-86420-08-6.
- BEČKA, J., ULBRECHT, S. *Slavica v české řeči. III. Část 2, Překlady z východoslovanských jazyků v letech 1891-1918*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, 2012. ISBN 978-80-86420-45-5.
- BĚLINA, P. et al. *Dějiny zemí Koruny české. II., Od nástupu osvícenství po naši dobu*. Praha: Paseka, 1992. ISBN 80-85192-30-6
- BLÁHOVÁ, E., ed., HAUPTOVÁ, Z., ed., KONZAL, V., ed. *Ruská středověká literatura: od křtu Vladimíra Velikého po Dmitrije Donského: výběr textů 11.-14. století*. Vyd. 2., V nakl. Pavel Mervart 1. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013. ISBN 978-80-7465-046-8.
- CUŘÍN, F. *Vývoj spisovné češtiny: vysokoškolská učebnice pro studenty filozofických a pedagogických fakult*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985.
- ČERNÝ, J., HOLEŠ, J. *Kdo je kdo v dějinách české lingvistiky*. Praha: Libri, 2008. ISBN 978-80-7277-369-5.
- ČERNÝ, V. et al. *Kěž hoří popel můj: z poezie evropského baroka*. Praha: Mladá fronta, 1967.
- DOBIÁŠ, D. et al. *Rukopisy královédvorský a zelenohorský a česká věda (1817-1885)*. Praha: Academia, 2014. ISBN 978-80-200-2421-3.
- ERBEN, K. J., ed. *Nestorův letopis ruský*. V Praze: Nákladem Musea království českého, 1867.
- ERBEN, K. J., ed. *Dvě zpěvů staroruských, totiž, O výpravě Igorově, a Zádonsťina*. V Praze: Nákladem král. české společnosti nauk, 1869.
- ERBEN, K. J., ed., DOLANSKÝ, J., ed. *Nestorův letopis ruský: pověst dávných let*. 3. vyd. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1954.
- ERBEN, K. J., ed., HEIDENREICH, J., ed. *Nestorův letopis ruský*. V Praze: Melantrich, 1940.
- FOJTÍKOVÁ, E. et al. *Staroruská čítanka: komentované texty ke studiu dějin starší ruské literatury a vývoje ruského jazyka*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1989. ISBN 80-04-21709-5.
- FORST, V. et al. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. I, A-G*. Praha: Academia, 1985. ISBN 8020007970.

- FORST, V. et al. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 2, H-L; Dodatky k LČL I, A-G*. Praha: Academia, 1993. ISBN 8020004696.
- FRANCEV, V. A., ed. *Slovo o pluku Igorově: ruský text v transkripci, český překlad a výklady Josefa Jungmanna z r. 1810*. V Praze: Nákladem Slovanského ústavu, 1932.
- FRANĚK, J. *Paní profesorka Mathauserová*. In: HRABÁKOVÁ, M. *Sborník k 80. narozeninám Světlý Mathauserové: příspěvky ze symposia věnované staré ruské literatuře, ruské literatuře 19. století a teorii překladu*. Praha: Národní knihovna ČR, Slovanská knihovna, 2004, s. 5-8. ISBN 80-7050-449-8.
- FRČEK, J. *Zádonština: staroruský žalozpěv o boji Rusů s Tatary r. 1380: rozprava literárně dějepisná: kritické vydání textů = Zadoňščina: élégie de la vieille Russie sur le combat des Russes contre les Tartares en 1380: dissertation littéraire et historique: édition critique des textes*. V Praze: Slovanský ústav, 1948.
- FRYNTA, E., ed., TÁBORSKÁ, J., ed. *Rozmarné povídky staré Rusi*. Praha: Odeon, 1966.
- HANKA, V., ed. *Igor Swatoslawič: hrdinsky zpiew o taženj proti Polowcům*. W Praze: Haze, Krauss, Enders, 1821.
- HATTALA, M., ed. *Slovo o polku Igorevě*. Praha: Bedřich Tempský, 1858.
- HODROVÁ, D., ed., ILEK, B., ed., MATHAUSEROVÁ, S., ed. *Smích a běs: Staroruské hagiografické příběhy*. Praha: Odeon, 1988.
- HOJDA, Z., ed., OTTLOVÁ, M., ed., PRAHL, R., ed. *"Slavme slavně slávu Slávov slavných": slovanství a česká kultura 19. století: sborník příspěvků z 25. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň, 24.-26. února 2005*. Praha: KLP, 2006. ISBN 80-86791-32-7.
- HORÁLEK, K. *Příspěvky k teorii překladu. 3., dopl. vyd.* Praha: Státní pedagogické nakladatelství pro Univerzitu Karlovu, 1957.
- JUNGMANN, J. *Překlady II*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1958.
- KOMENDOVÁ, J., ed. *Haličsko-volyňský letopis*. Praha: Argo, 2010. ISBN 978-80-257-0187-4.
- KOŇAŘÍK, R., ed. *Slovo o pluku Igorově*. Bílovice: Černý Drak, 2018. ISBN 978-80-906481-8-0.
- KŠICOVÁ, D. *Skryté souvislosti Slova o pluku Igorově a RKZ*. In: *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. D, Řada literárněvědná*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 1995, s. 15-22. ISBN 80-210-1410-5.
- KUBKA, F., ed. *Slovo o pluku Igorově. 2. vyd.* Praha: V. Neubert a synové, 1946.
- KUBKA, F., ed. *Slovo o pluku Igorově. 3. přeprac. vyd., v Melantrichu 1. vyd.* Praha: Melantrich, 1950.

- LÁŠEK, J. B. *Počátky křesťanství u východních Slovanů*. Praha: Sít', 1997. ISBN 80-86040-05-4.
- LENDEROVÁ, M., JIRÁNEK, T., MACKOVÁ, M. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1683-4.
- LIBERTIN, O., ed. *Slovo o pluku Igorově*. Praha: Supraphon, 1978.
- LICHAČOV, D. S. *K pramenům ruského realismu*. Praha: Lidové nakladatelství, 1975.
- LJACKIJ, J. A. *Historický přehled ruské literatury. Část I, Staré ruské písemnictví (XI.-XVII. st.)*. Praha: Nákladem Slovanského ústavu, 1937.
- MACHEK, V. *Etymologický slovník jazyka českého*. 5. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2010. ISBN 978-80-7422-048-7.
- MATHAUSEROVÁ, S. *O Vasiliji Zlatovlasém, králevici České země*. Praha: Vyšehrad, 1982.
- MATHAUSEROVÁ, S., ed. *Povídky ze staré Rusi*. Praha: Odeon, 1984.
- MATHAUSEROVÁ, S. *Cestami staletí: Systémové vztahy v dějinách ruské literatury*. Praha: Univerzita Karlova, 1988.
- MATHAUSEROVÁ, S., ed. *Poselství carských a císařských kurýrů: Řezno - Praha - Vídeň - Moskva 15.-17. století*. Praha: Česká koordinační rada Společnosti přátel národů východu, 2000. ISBN 80-238-6949-3.
- MELENT'JEV, J. S., WOLLMAN, S., ed. *Zlatý prsten: výběr statí o ruské kultuře od Kyjevské a Moskevské Rusi po dnešní dobu*. Praha: Panorama, 1988.
- NIKITIN, A., LESNÝ, V., ed. *Putování ruského kupce Afanasije Nikitina přes tři moře*. Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.
- OPELÍK, J. et al. *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce. 3, část 2. M-Ř. P-Ř*. Praha: Academia, 2000. ISBN 978-80-200-1671-34
- PAPÁČEK, P., ed. *Píseň o výpravě Igorově, Igora syna Svjatoslavova, vnuka Olegova*. Praha: J. Otto, 1926.
- RACHŮNKOVÁ, Z. *Zamlčování překladatelé: bibliografie 1948-1989*. Praha: Ivo Železný, 1992.
- SGALLOVÁ, K., ed., KROUPA, J. K., ed. *O umění básnickém a dramatickém: (antologie)*. Praha: KLP-Koniasch Latin Press, 1997. ISBN 80-85917-31-9.
- SKALOVÁ, H., ed., ILEK, B., ed. *Listy Ivana Hrozného*. Praha: SNKLHU, 1957.
- SKALOVÁ, H., ed., WOLLMAN, S., ed. *Tři zpěvy staroruské*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1955.
- ŠORMOVÁ, E., ed. *Česká divadla: encyklopedie divadelních souborů*. Praha: Divadelní ústav, 2000. ISBN 80-7008-107-4

TÉRA, M., ed. *Vyprávění o minulých letech: Nestorův letopis ruský: nejstarší staroruská kronika*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2014. ISBN 978-80-7465-119-9.

TÉRA, M., ed. *Svatí a hříšníci: staroruská literatura 11.-12. století*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2015. ISBN 978-80-7465-164-9.

URBAN, Z. *Národopisná výstava v Moskvě v roce 1867 a ideový svět Jana Nerudy*. Český lid. 1977, 64(4), 239-241.

VECKA, P. *Kalendárium 2020: Soupis výročí regionálních osobností na rok 2020*. Domažlice: Městská knihovna Boženy Němcové Domažlice, 2019.

VRBOVÁ, H., ed. *Slovo o pluku Igorově*. Praha: Albatros, 1977.

ZELENKA, M. *Literární věda a slavistika*. Praha: Academia, 2002. ISBN 802001036X.

Ruská bibliografie

ДМИТРИЕВ, Л. А. et al. *Энциклопедия «Слова о полку Игореве»: Том 1 А—В*. Санкт-Петербург: Издательство «Дмитрий Буланин», 1995а. ISBN 5—86007—012—8.

ДМИТРИЕВ, Л. А. et al. *Энциклопедия «Слова о полку Игореве»: Том 3 К—О*. Санкт-Петербург: Издательство «Дмитрий Буланин», 1995с. ISBN 5—86007—015—2.

ЛИХАЧЕВ, Д. С. *Бессмертное произведение русской литературы: (К столетию десятилетия первого издания <Слова о полку Игореве>)*. In: *Звезда: ежемесячный литературно-художественный и общественно-политический журнал*. Москва-Ленинград: Государственное издательство художественной литературы, 1950. 150-153 s.

ЛИХАЧЕВ, Д. С. *«Слово о полку Игореве» — героический пролог русской литературы*. Москва-Ленинград: Гослитиздат, 1961.

Internetové zdroje

České internetové zdroje

Černý drak [online]. [cit. 2020-03-08]. Dostupné z: <http://www.cernydrak.eu/>

Edice Pro Oriente [online]. Pavel Mervart, 2020 [cit. 2020-03-08]. Dostupné z: <https://www.parresia.cz/cz/edice-pro-orient>

Frynta Emanuel. In: *Obec překladatelů* [online]. Praha: Obec překladatelů, 2020 [cit. 2020-03-06]. Dostupné z: <http://database.obecprekladatelu.cz/database/F/FryntaEmanuel.htm>

Jan Blahoslav Lášek. Masarykova Univerzita Filozofická fakulta [online]. Masarykova univerzita, 2020 [cit. 2020-03-08]. Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/lasek.html>

Mathauserová Světla. In: Obec překladatelů [online]. Praha: Obec překladatelů, 2020 [cit. 2020-03-06]. Dostupné z: <http://databaze.obecprekladatelu.cz/databaze/M/MathauserovaSvetla.htm>

VACEK, J. *Jan Frček*. In: Biografický slovník [online]. Historický ústav Akademie věd, 2019 [cit. 2020-04-14]. Dostupné z: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/FR%C4%8CEK_Jan_12.6.1896-8.6.1942

Vlášek Josef. In: Obec překladatelů [online]. Praha: Obec překladatelů, 2020 [cit. 2020-04-14]. Dostupné z: <http://databaze.obecprekladatelu.cz/databaze/V/VlasekJosef.htm>

Vrbová Hana. In: Obec překladatelů [online]. Praha: Obec překladatelů, 2020 [cit. 2020-03-06]. Dostupné z: <http://databaze.obecprekladatelu.cz/databaze/V/VrbovaHana.htm>

ZAHRADNÍKOVÁ, M. *Vladimír Andrejevič Francev*. In: Badatelna.eu [online]. Praha: Památník národního písemnictví a Slovanský ústav, 1995 [cit. 2020-03-05]. Dostupné z: <http://www.badatelna.eu/fond/2679/uvod/?q=ljackij+>

Ruské internetové zdroje

ВИНОГРАДОВ, В. В. „Слово о полку Игореве“ и русская культура. In: Электронные публикации Института русской литературы (Пушкинский Дом) РАН [online]. [cit. 2020-03-14]. Dostupné z: http://lib2.pushkinskiydom.ru/Media/Default/PDF/TODRL/08_tom/Vinogradov/Vinogradov-1.pdf

ПАУТКИН, А. А. „Хождение за три моря“ Афанасия Никитина. In: Образовательный портал Слово [online]. [cit. 2020-03-05]. Dostupné z: <https://www.portal-slovo.ru/philology/37341.php>

РАНЧИН, А. М. «Темные места» в «Слове о полку Игореве». In: Образовательный портал Слово [online]. [cit. 2020-03-14]. Dostupné z: <https://www.portal-slovo.ru/philology/41423.php>

Слово о полку Игореве [online]. [cit. 2020-04-27]. Dostupné z: <http://slovoopolku.ru/>

ТЕМНУХИН, В. Б. *Проблема переложения и современного издания «Слова о полку Игореве»*. Западная Русь [online]. 11.11.2019 [cit. 2020-04-27]. Dostupné z: <https://zapadrus.su/rusmir/klt/2051-problema-perelozheniya-i-sovremennogo-izdaniya-slova-o-polku-igoreve.html>